

महाराष्ट्र शासन राजपत्र

असाधारण भाग पाच

वर्ष १०, अंक १२(२)]

गुरुवार, जुलै ११, २०२४/आषाढ २०, शके १९४६

[पृष्ठे ३२, किंमत : रुपये २६.००

असाधारण क्रमांक २३

प्राधिकृत प्रकाशन

महाराष्ट्र विधानसभेत व महाराष्ट्र विधानपरिषदेत सादर केलेली विधेयके.

महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालय

महाराष्ट्र विधानसभेत दिनांक ११ जुलै, २०२४ रोजी पुरःस्थापित करण्यात आलेले खालील विधेयक महाराष्ट्र विधानसभा नियम ११६ अन्वये प्रसिद्ध करण्यात येत आहे :—

L. A. BILL No. XXI OF 2024.

A BILL

TO CONSOLIDATE LAWS RELATING TO REGULATION OF PRISONS AND
CORRECTIONAL SERVICES AND PRISONERS IN THE STATE OF
MAHARASHTRA AND FOR MATTERS CONNECTED THEREWITH OR
INCIDENTAL THERETO.

सन २०२४ चे विधानसभा विधेयक क्रमांक २१.

महाराष्ट्र राज्यातील कारागृहे व सुधार सेवा आणि कैदी यांच्या विनियमनाशी संबंधित
असणा-या कायद्यांचे एकत्रीकरण करण्याकरिता आणि तत्संबंधित किंवा तदानुषंगिक
बाबींसाठी तरतूद करण्याकरिता विधेयक.

ज्याअर्थी, महाराष्ट्र राज्यातील कारागृहे व सुधार सेवा आणि कैदी यांच्या विनियमनाशी संबंधित असणा-या
कायद्यांचे एकत्रीकरण करण्याकरिता आणि तत्संबंधित किंवा तदानुषंगिक बाबींसाठी तरतूद करणे इष्ट आहे ;
त्याअर्थी, भारतीय गणराज्याच्या पंचाहत्तराव्या वर्षी, याद्वारे, पुढील अधिनियम करण्यात येत आहे :—

प्रकरण एक

प्रारंभिक.

संक्षिप्त नाव व
प्रारंभ.

१. (१) या अधिनियमास, महाराष्ट्र कारागृहे व सुधार सेवा अधिनियम, २०२४, असे म्हणावे.
(२) तो, राज्य शासन, **शासकीय राजपत्रातील** अधिसूचनेद्वारे नियत करील अशा दिनांकास अंमलात येईल.

व्याख्या.

२. या अधिनियमात, संदर्भानुसार अन्यथा दुसरा अर्थ अपेक्षित नसेल तर,—

(क) “ सुटकेनंतरची देखभाल सेवा ” याचा अर्थ, सुटका झालेल्या कैद्याला एक कर्तव्यनिष्ठ नागरिक म्हणून सुधारणात्मक जीवनाकडे वाटचाल करणे शक्य व्हावे यासाठी अशा कैद्याचे पुनर्वसन करण्याचा उद्देश असलेली सेवा किंवा उपक्रम, असा आहे ;

(ख) “ दिवाणी कैदी ” याचा अर्थ, जो फौजदारी कैदी नाही असा कोणताही कैदी, असा आहे ;

(ग) “दोषसिद्ध कैदी ” याचा अर्थ, जी व्यक्ती, एखाद्या गुन्ह्यात दोषी असल्याचे आढळून आली असेल आणि जिला कारावासाची शिक्षा ठोठावण्यात आली असेल अशी व्यक्ती, असा आहे ;

(घ) “ दयेचा अर्ज फेटाळलेला मृत्युदंडाचा कैदी ” याचा अर्थ, एखाद्या सक्षम न्यायालयाने मृत्युदंडाची शिक्षा दिलेली आणि ज्याचा दयेचा अर्ज फेटाळण्यात आला आहे असा कैदी, असा आहे ;

(ङ) “ सुधार सेवा ” याचा अर्थ, कैद्याच्या सुधारणेसाठी व त्याचे पुनर्वसन करण्यासाठी उद्देशित असलेली कोणतीही सेवा किंवा कार्यक्रम, असा आहे आणि त्यात, कैद्याचे पर्यवेक्षण, प्रशिक्षण, नियंत्रण व अभिरक्षा यांच्याशी संबंधित असलेल्या सेवांचा समावेश होतो ;

(च) “ न्यायालय ” यात, कायदेशीरपणे दिवाणी, फौजदारी किंवा महसुली अधिकारितेचा वापर करणा-या कोणत्याही अधिका-याचा समावेश होतो ;

(छ) “ फौजदारी कैदी ” याचा अर्थ, जो न्यायालयाच्या किंवा लष्करी न्यायालयाच्या शिक्षेस अधीन आहे असा कोणताही कैदी, असा आहे आणि त्यात, भारतीय नागरिक सुरक्षा संहिता, २०२३ याच्या प्रकरण नऊच्या तरतुदीन्वये कारागृहात स्थानबद्ध केलेल्या एखाद्या व्यक्तीचा समावेश होतो ;

२०२३ चा
४६.

(ज) “ स्थानबद्ध व्यक्ती ” याचा अर्थ, प्रतिबंधक स्थानबद्धतेची तरतूद करणा-या कोणत्याही कायद्याखाली सक्षम प्राधिकरणाच्या आदेशावरून कारागृहात स्थानबद्ध केलेली कोणतीही व्यक्ती, असा आहे ;

(झ) (१) “महासंचालक” याचा अर्थ, महासंचालक, कारागृहे व सुधार सेवा, असा आहे ;

(२) “विशेष महानिरीक्षक” याचा अर्थ, विशेष महानिरीक्षक, कारागृहे व सुधार सेवा, असा आहे ;

(३) “उप महानिरीक्षक” याचा अर्थ, उप महानिरीक्षक, कारागृहे व सुधार सेवा, असा आहे ;

(४) “अधीक्षक ” याचा अर्थ, अधीक्षक, कारागृहे व सुधार सेवा, असा आहे ;

(५) “अपर अधीक्षक” याचा अर्थ, अपर अधीक्षक, मध्यवर्ती कारागृहे व सुधार सेवा, असा आहे ;

(६) “उप अधीक्षक” याचा अर्थ, उप अधीक्षक, मध्यवर्ती कारागृहे व सुधार सेवा, असा आहे ;

(७) “तुरुंगाधिकारी” याचा अर्थ, तुरुंगाधिकारी, कारागृह व सुधार सेवा, असा आहे ;

(८) “उप तुरुंगाधिकारी” याचा अर्थ, उप तुरुंगाधिकारी, कारागृहे व सुधार सेवा, असा आहे ;

(९) “सहायक तुरुंगाधिकारी” याचा अर्थ, सहायक तुरुंगाधिकारी, कारागृहे व सुधार सेवा, असा आहे ;

(ज) “विदेशी कैदी” याचा अर्थ, जो भारतीय नागरिक नाही असा कोणताही कैदी, असा आहे ;

(ट) “संचित रजा” याचा अर्थ, कारागृहात चांगले वर्तन राखण्यासाठी प्रोत्साहन म्हणून, शिक्षेचा विहित कालावधी भोगल्यानंतर, दोषसिद्ध ठरवलेल्या कैद्याला मंजूर केलेली अल्प कालावधीची रजा, असा आहे ;

१९५९ चा
६१.

(ठ) “अभ्यस्त अपराधी” याचा अर्थ, महाराष्ट्र अभ्यस्त अपराधी अधिनियमाच्या कलम २ याच्या खंड (ड) अन्वये व्याख्या केलेला अभ्यस्त अपराधी, असा आहे ;

(ड) “अति-जोखमीचे कैदी” याचा अर्थ, हिंसा, पळून जाणे, स्वतःला इजा करून घेणे, गैर वर्तणूक, तुरुंगात अशांतता निर्माण करणे आणि सार्वजनिक सुव्यवस्थेला धोका निर्माण करणे याची अधिक प्रवृत्ती असलेला कैदी, असा आहे आणि त्यात, संघटित गुन्हेगारी, अंमली पदार्थ, मानवी अपव्यापार व दहशतवादी कारवाया करीत असलेले धोकादायक कैदी, कठोर गुन्हेगार, अभ्यस्त अपराधी, इतर कैद्यांवर नकारात्मक प्रभाव पाडण्याची क्षमता असलेले कैदी, इत्यादींसारख्या कैद्यांचा समावेश होतो ;

(ढ) “अधिक संरक्षित कारागृह” याचा अर्थ, अति जोखमीचे कैदी यांना ठेवण्यासाठी स्वतंत्र न्यायालय संकुल, इत्यादींच्या तरतुदीसह गतिमान व भक्कम सुरक्षा यंत्रणा असलेले एक स्वतंत्र स्वयंपूर्ण कारागृह संकुल, असा आहे ;

(ण) “वृत्तपत्रक” याचा अर्थ, एखाद्या कैद्याच्या बाबतीतील सर्व संबंधित माहितीचा अंतर्भाव असणारा एकतर प्रत्यक्ष किंवा इलेक्ट्रॉनिक स्वरूपातील अभिलेख, असा आहे ;

(त) “वैद्यकीय अधिकारी” याचा कारागृहाच्या संबंधात अर्थ, कारागृहाचा वैद्यकीय अधिकारी म्हणून, नियुक्त केलेला अर्हताप्राप्त शासनाचा वैद्यकीय अधिकारी, असा आहे ;

(थ) “अधीनस्थ वैद्यकीय कर्मचारी वर्ग” याचा अर्थ, कारागृहामध्ये नियुक्त केलेले औषधनिर्माता, परिचारिका, प्रयोगशाळा तंत्रज्ञ, इत्यादींसारखे अर्हताप्राप्त वैद्यकीय सहायक, असा आहे ;

(द) “कारागृहाचा प्रभारी अधिकारी” याचा अर्थ, कारागृहाचा प्रभारी म्हणून सक्षम प्राधिका-याने नियुक्त केलेला अधिकारी, असा आहे ;

(ध) “अभिवचन रजा” याचा अर्थ, विहित करण्यात येतील अशा निकडीसाठी उपस्थित राहण्याकरिता दोषसिद्ध कैद्याला त्याची शिक्षा स्थगित करून अल्प कालावधीसाठी, कारागृहामधून तात्पुरता सोडणे, असा आहे ;

(न) “विहित” याचा अर्थ, या अधिनियमाखाली नियमांद्वारे विहित केलेले, असा आहे ;

(प) “कारागृह” याचा अर्थ, कैद्यांना स्थानबद्ध करण्यासाठी व त्यांना सुधार सेवा पुरविण्यासाठी राज्य शासनाच्या सर्वसाधारण किंवा विशेष आदेशांनुसार कायमस्वरूपी किंवा तात्पुरत्या स्वरूपात वापरले जाणारे कोणतेही ठिकाण किंवा इमारत, असा आहे आणि त्यात, त्यास अनुलग्न असलेल्या सर्व जमिनींचा व इमारतींचा समावेश होतो, परंतु त्यात,—

(एक) जे कैदी सर्वस्वी पोलिसांच्या कोठडीत असतात अशा कैद्यांना बंदिवासात ठेवण्याच्या कोणत्याही जागेचा ;

२०२३ चा ३५
४६.

(दोन) भारतीय नागरिक सुरक्षा संहिता, २०२३ याच्या कलम ४५७ अन्वये राज्य शासनाद्वारे विशेषकरून नेमून दिलेल्या कोणत्याही जागेचा ; किंवा

(तीन) राज्य शासनाकडून सर्वसाधारण किंवा विशेष आदेशाद्वारे दुय्यम तुरुंग म्हणून घोषित करण्यात आलेली आहे अशा कोणत्याही जागेचा,

समावेश होत नाही ;

(फ) “कैदी” याचा अर्थ, कोणत्याही न्यायालयाच्या किंवा सक्षम प्राधिकरणाच्या रिट अन्वये, अधिपत्रान्वये किंवा आदेशान्वये एखाद्या कारागृहातील कोठडीत पाठवलेली व्यक्ती, असा आहे आणि यात, फौजदारी कैदी, दिवाणी कैदी, न्यायचौकशीधीन असणारा कैदी, न्यायालयाने किंवा लष्करी न्यायालयाच्या आदेशाद्वारे, कारागृह कोठडीत परत पाठविण्यात आलेला कैदी आणि स्थानबद्ध व्यक्ती, यांचा समावेश होतो ;

(ब) “प्रतिबंधित वस्तू” याचा अर्थ, या अधिनियमान्वये केलेल्या कोणत्याही नियमांद्वारे, कारागृहात आणणे किंवा कारागृहातून बाहेर नेणे प्रतिबंधित आहे ती वस्तू, असा आहे ;

(भ) “शिक्षा-नोंदवही ” याचा अर्थ, ज्या नोंदवहीमध्ये, दिलेली शिक्षा, कैद्याचे नाव, कैद्याचा ओळख क्रमांक व तो ज्या प्रवर्गातील आहे तो प्रवर्ग (मग तो अभ्यस्त असो किंवा नसो), तो ज्या अपराधासाठी दोषी आहे तो कारागृह-अपराध, ज्या दिनांकास कारागृह-अपराध घडला तो दिनांक, कैद्याने केलेला पूर्वीचा कारागृह-अपराध आणि असा पूर्वीचा कारागृह-अपराध घडल्याचा दिनांक आणि शिक्षेचा दिनांक, कालावधी व प्रकार यांच्या बाबतीतील अभिलेख अंतर्भूत असलेली नोंदवही, असा आहे ;

(म) “सराईत गुन्हेगार ” याचा अर्थ, जो एकापेक्षा अधिक वेळा अपराधासाठी दोषसिद्ध झाला आहे असा कोणताही कैदी, असा आहे ;

(य) “माफी ” याचा अर्थ, नियमान्वये विहित करण्यात येईल त्याप्रमाणे शिक्षेत सूट देऊन कारागृहातून लवकर मुक्त करण्याच्या बाबतीत, सक्षम प्राधिकरणाने, दोषसिद्ध ठरलेल्या पात्र कैद्याला दिलेली सवलत, असा आहे ;

(कक) “ नियम ” याचा अर्थ, या अधिनियमान्वये केलेले नियम, असा आहे ;

(कख) “न्यायचौकशीधीन कैदी ” याचा अर्थ, जी दोषसिद्ध ठरलेली नाही आणि पोलिसाद्वारे अन्वेषण प्रलंबित असताना किंवा सक्षम अधिकारितेच्या न्यायालयाद्वारे न्यायचौकशी प्रलंबित असताना, जी न्यायालयीन कोठडीमध्ये आहे अशी व्यक्ती, असा आहे ;

(कग) “ बिनतारी संदेशवहन उपकरण ” याचा अर्थ, भ्रमणध्वनी, संगणक, टॅबलेट, लॅपटॉप, पामटॉप किंवा संदेश वहनासाठी वापरलेले कोणतेही सेल्युलर किंवा उपग्रह नेटवर्क किंवा कोणतेही साधन किंवा सक्षम प्राधिका-याने अधिसूचित केलेले इतर कोणतेही इलेक्ट्रॉनिक उपकरण, असा आहे ;

(कघ) “ तरुण अपराधी ” याचा अर्थ, ज्याने अठरा वर्षे वय पूर्ण केले आहे आणि एकवीस वर्षे वय पूर्ण केलेले नाही असा कैदी, असा आहे.

प्रकरण दोन

कारागृह व त्याचे प्रवर्ग.

३. (१) राज्य शासन, कैद्यांना ठेवण्यासाठी पुरेशा संख्येत कारागृहे उपलब्ध करून देईल. कारागृह.
- (२) कारागृहात, कैद्याला सुरक्षित अभिरक्षेत ठेवण्यात येईल.
- (३) कारागृहात, कैद्यांच्या सुरक्षेसाठी व संरक्षणासाठी योग्य उपाययोजना करण्यात येतील.
- (४) कारागृहात या अधिनियमान्वये व तदन्वये केलेल्या नियमांच्या तरतुदीनुसार शिस्त व दिनचर्या राखण्यात येईल.
- (५) कारागृहात कैद्यांना, अन्न, वस्त्र, निवारा, इतर गरजा आणि वैद्यकीय उपचार व विहित करण्यात येतील त्याप्रमाणे, इतर सुविधा पुरविण्यात येतील.
- (६) कायद्याचे पालन करणारे नागरिक म्हणून कैद्यांचे समाजात पुनर्वसन करण्याच्या उद्देशाने कैद्यांना, सुधार सेवा आणि सुटकेनंतरची देखभाल सेवा पुरविण्यात येईल :-

४. (१) राज्य शासनास, पुढील प्रवर्गांच्या कारागृहांची स्थापना करता येईल. कारागृहांचे प्रवर्ग.

- (क) मध्यवर्ती कारागृह : ८०० व त्याहून अधिक कैद्यांची क्षमता असलेली कारागृहे ;
- (ख) जिल्हा कारागृह वर्ग-एक : ३०० ते ७९९ कैद्यांची क्षमता असलेली कारागृहे ;
- (ग) जिल्हा कारागृह वर्ग-दोन : १५१ ते २९९ कैद्यांची क्षमता असलेली कारागृहे ;
- (घ) जिल्हा कारागृह वर्ग-तीन : ५१ ते १५० कैद्यांची क्षमता असलेली कारागृहे ;
- (ङ) विशेष कारागृह : जेथे शिस्तीच्या कारणांवरून कैद्यांना जेथे हस्तांतरित केले जाते आणि माफी व संचित रजा यांसारख्या काही विशेषाधिकारांना ते अपात्र ठरतात, असे राज्य शासनाच्या आदेशाद्वारे, विशेष कारागृह म्हणून विनिर्दिष्ट केलेले जिल्हा कारागृह ;
- (च) खुले कारागृह : कैद्यांना मुक्त केल्यानंतर त्यांचे पुनर्वसन करणे सुलभ होण्यासाठी सर्वसाधारण कारागृहाच्या बाहेर त्यांना अधिक स्वातंत्र्य देण्यासाठी नियमांद्वारे विहित करण्यात येतील अशा शर्तीवर, पात्र कैद्यांना बंदिवासात ठेवण्याचे कारागृह ;
- (छ) महिला कारागृह : केवळ महिला कैद्यांनाच बंदिवासात ठेवण्यासाठी विनिर्दिष्ट केलेले कारागृह;
- (ज) तात्पुरते कारागृह : आणीबाणीच्या किंवा साथरोगाच्या किंवा तुरुंगातील अति गर्दीच्या बाबतीत, विशिष्ट कालावधीसाठी, कैद्यांना स्थानबद्ध करण्यासाठी, शासनाने किंवा शासनाने प्राधिकृत केलेल्या कोणत्याही प्राधिकरणाने, कारागृह म्हणून घोषित केलेली कोणतीही जागा किंवा इमारत ;
- (झ) खुली वसाहत : कैद्यांना अधिक स्वातंत्र्य देण्यासाठी विहित करण्यात येतील अशा शर्तीवर, पात्र कैद्यांना त्यांच्या कुटुंबासह ज्या ठिकाणी राहण्याचा पर्याय दिला आहे, अशा पात्र कैद्यांना बंदिवासात ठेवण्याचे ठिकाण ;
- (ञ) किशोर सुधारालय : तरुण अपराध्यांना बंदिवासात ठेवण्याचे ठिकाण.

(२) पोट-कलम (१) मध्ये नमूद केलेल्या कोणत्याही प्रवर्गांच्या कारागृहांची संख्या आणि ती ज्या ठिकाणी स्थापन केली जातील ती जागा, शासनास निर्धारित करता येईल.

(३) प्रत्येक मध्यवर्ती कारागृहात आणि जिल्हा कारागृहात इतर कैद्यांचे विलगीकरण व संरक्षण सुनिश्चित करण्याकरिता अति-जोखमीचे कैदी, अभ्यस्त अपराधी आणि सराईत गुन्हेगार यांना ठेवण्याकरिता स्वतंत्र विभागाची किंवा कक्षाची तरतूद असेल.

(४) सर्व मध्यवर्ती किंवा जिल्हा कारागृहांमध्ये, अति-जोखमीच्या कैद्यांच्या कक्षासाठी, समुचित आणि प्रगत संरक्षण असलेल्या आधारभूत सोयी आणि कार्य प्रक्रिया केल्या जातील. अशा कारागृहांमध्ये न्यायालयीन सुनावणी किंवा खटले चालविणे, स्वतंत्र न्यायालय संकुले यांसाठी देखील यथोचित तरतुदी करण्यात येतील.

प्रकरण तीन

कारागृह व सुधार सेवा यांची संघटनात्मक संरचना.

कारागृहे व सुधार
सेवा दल यांची
स्थापना.

५. (१) महाराष्ट्र राज्यासाठी कारागृह व सुधार सेवा दल (यात यापुढे या अधिनियमात ज्याचा निर्देश "कारागृह दल" असा करण्यात आला आहे) असेल, ज्यामध्ये पुढील अधिका-यांचा समावेश असेल :—

- (क) महासंचालक, कारागृह व सुधार सेवा ;
- (ख) विशेष महानिरीक्षक, कारागृह व सुधार सेवा ;
- (ग) उप महानिरीक्षक, कारागृह व सुधार सेवा ;
- (घ) अधीक्षक, मध्यवर्ती कारागृह व सुधार सेवा ;
- (ङ) अपर अधीक्षक, मध्यवर्ती कारागृह व सुधार सेवा किंवा अधीक्षक, जिल्हा कारागृह व सुधार सेवा, वर्ग-एक ;
- (च) उप अधीक्षक, मध्यवर्ती कारागृह व सुधार सेवा किंवा अधीक्षक, जिल्हा कारागृह व सुधार सेवा, वर्ग-दोन ;
- (छ) तुरुंगाधिकारी किंवा अधीक्षक, जिल्हा कारागृह वर्ग-तीन ;
- (ज) उप तुरुंगाधिकारी, सहायक तुरुंगाधिकारी ;
- (झ) सुभेदार, हवालदार, कारागृह शिपाई ;
- (ञ) विहित केल्यानुसार, इतर कोणताही अधिकारी.

(२) कारागृह दलाला या अधिनियमात आणि नियमांमध्ये विनिर्दिष्ट केलेले अधिकार वापरता येतील, कार्ये पार पाडता येतील आणि कर्तव्यांचे पालन करता येईल.

(३) कारागृह दलाच्या प्रत्येक सदस्याला त्याची कर्तव्ये पार पाडण्यासाठी, आवश्यक वाटतील अशी, वाटप केलेली शस्त्रे वापरण्याचा अधिकार असेल.

(४) कारागृह दलातील भरती, वेतन, भत्ते आणि इतर सर्व सेवा शर्ती विहित केल्याप्रमाणे असतील.

कारागृह व सुधार
सेवा यांचे
अधीक्षण.

६. (१) कारागृह व सुधार सेवा यांचे अधीक्षण, राज्य शासनाच्या गृह विभागाकडे निहित असेल.

(२) महासंचालकास राज्य शासनाच्या आदेशांस अधीन राहून, कारागृह व सुधारसेवांचे सर्वसाधारण नियंत्रण व अधीक्षण करता येईल.

(३) राज्य शासन, एक किंवा अनेक विशेष महानिरीक्षक आणि उप महानिरीक्षक नियुक्त करू शकेल.

(४) राज्य शासनास, या अधिनियमान्वये किंवा त्या त्यावेळी लागू असलेल्या कोणत्याही कायद्यान्वये, राज्यातील सर्व कारागृहांच्या बाबतीत, महासंचालकाचे कोणतेही अधिकार, कार्ये, कर्तव्ये व जबाबदा-या, विशेष महानिरीक्षकास वापरण्याचे, पार पाडण्याचे किंवा, यथास्थिति, पालन करण्याचे निदेश देता येतील.

(५) महासंचालकास, या अधिनियमान्वये किंवा त्या त्यावेळी अंमलात असलेल्या कोणत्याही कायद्यान्वये, त्याचे कोणतेही अधिकार, कार्ये, कर्तव्ये व जबाबदा-या आणि प्राधिकार, उप महानिरीक्षकास त्यांच्या अधिकारक्षेत्रात असलेल्या सर्व कारागृहांच्या संदर्भात वापरण्याचे पार पाडण्याचे किंवा, यथास्थिति, पालन करण्याचे निदेश देता येतील.

(६) राज्यातील प्रत्येक मध्यवर्ती कारागृहासाठी, अधीक्षक, अपर अधीक्षक व उप अधीक्षक असतील.

(७) अधीक्षक हा कारागृहाचा प्रभारी अधिकारी असेल आणि इतर सर्व अधिकारी व कर्मचारी, त्याच्या अधीन असतील आणि त्याचे आदेश, सूचना व निदेश यांचे पालन करील.

(८) अपर अधीक्षक आणि उप अधीक्षक, यांना उप महानिरीक्षक, यांच्या सामान्य किंवा विशेष आदेशांच्या अधीन राहून, या अधिनियमाअन्वये अधीक्षकाचे सर्व किंवा कोणतेही अधिकार, कर्तव्ये आणि कार्ये सोपविली असल्यास, त्यांचे पालन करील व ती पार पाडील.

(९) (क) मध्यवर्ती कारागृहासाठी, अधीक्षक दर्जाचा एक प्रभारी अधिकारी असेल.

(ख) जिल्हा कारागृह वर्ग एक साठी, अपर अधीक्षक दर्जाचा एक प्रभारी अधिकारी असेल.

(ग) जिल्हा कारागृह वर्ग दोन साठी, उप अधीक्षक दर्जाचा एक प्रभारी अधिकारी असेल.

(घ) जिल्हा कारागृह वर्ग तीन साठी, तुरुंगाधिकारी दर्जाचा एक प्रभारी अधिकारी असेल.

(१०) प्रत्येक कारागृहात लिपिकवर्गीय, तांत्रिक आणि शिक्षक कर्मचारीवर्ग देखील असेल.

७. राज्य शासन, कारागृहांच्या योग्य प्रशासनासाठी, त्यास आवश्यक वाटेल तर, इतर कर्मचारीवर्गांची इतर कर्मचारीवर्ग. नियमित तत्वावर किंवा प्रतिनियुक्तीवर किंवा कंत्राटी तत्वावर नियुक्ती करील.

२०२३ चा
४५.

८. भारतीय न्याय संहिता, २०२३ याच्या कलम २ च्या खंड (२८) च्या अर्थातर्गत, सिद्धदोष अवेक्षकसिद्धदोष अवेक्षक. म्हणून नियुक्त केले आहेत अशा कैद्यांना, लोक सेवक असल्याचे मानण्यात येईल.

प्रकरण चार

कारागृहाचे अधिकारी आणि कर्मचारीवर्ग यांची कार्ये, कर्तव्ये व अधिकार.

९. (१) या अधिनियमाच्या आणि नियमांच्या तरतुदींच्या आणि महासंचालकाचे आदेश व निदेश यांच्या कारागृह प्रभारी अधीन राहून कारागृहाचा प्रभारी अधिकारी, इतर दुय्यम अधिकारी व कर्मचारीवर्गांच्या मदतीने व साहाय्याने, अधिका-याची कैद्यांचा प्रवेश, कारागृहाची सुरक्षा, सुधार कार्यक्रम, कारागृहात येण्यास अभ्यागतांना परवानगी, खर्च, शिस्त, कार्ये आणि शिक्षा व कैद्यांचे नियंत्रण आणि कैद्यांची सुटका यांसह कारागृहाच्या सर्व बाबींचे व्यवस्थापन करील. कर्तव्ये.

(२) प्रभारी अधिकारी कारागृहाच्या व्यवस्थापनाच्या सर्व बाबींसाठी, शिस्त, श्रम, खर्च, कारागृहाची योग्य देखरेख ठेवणे आणि सर्व उपकरणे आणि यंत्रसामग्री, शिक्षा व नियंत्रण या सर्व संबंधित बाबींकरिता जबाबदार असेल आणि तो वरिष्ठ अधिका-यांच्या आदेशानुसार कार्य करील.

(३) प्रभारी अधिकारी सर्व दस्तऐवज किंवा त्याच्या देखरेखीखालील इलेक्ट्रॉनिक स्वरूपातील नोंदींसह, अभिलेख आणि कैद्यांकडून घेतलेले पैसे व इतर वस्तू सुरक्षितपणे ताब्यात ठेवण्यासाठी आणि विहित केल्याप्रमाणे अशा इतर कर्तव्यांचे पालन करण्यासाठी आणि अशा प्रकारची इतर कार्ये पार पाडण्यासाठी जबाबदार असेल.

(४) कारागृहाचा प्रभारी अधिकारी, या अधिनियमान्वये किंवा विहित केल्याप्रमाणे, कैद्यांचे विनियमन करण्यासाठी, कारागृहात शिस्त ठेवण्यासाठी व अतिसुरक्षित कक्षासह, कारागृहाचे उचित व्यवस्थापन करण्यासाठी, त्याला नेमून दिलेल्या अशा शिस्तविषयक अधिकारांचा वापर करील.

(५) प्रभारी अधिकारी, कारागृहाच्या परिसराच्या आणि गृहव्यवस्थेच्या दैनंदिन देखभालीसाठी, नियमांनुसार कैद्यांच्या सेवांचा वापर करील.

(६) कारागृहाचा प्रभारी अधिकारी खालील अभिलेख ठेवील किंवा ठेवण्याची व्यवस्था करील :-

(क) दाखल करण्यात आलेल्या कैद्यांची नोंदवही ;

(ख) प्रत्येक कैद्याची सुटका केव्हा होणार याचा उल्लेख करणारी नोंद पुस्तिका ;

(ग) कारागृहातील गुन्द्यांसाठी कैद्यांना झालेल्या शिक्षेची नोंद करण्यासाठी शिक्षा-नोंदवही ;

(घ) कारागृहाच्या प्रशासनाच्या बाबतीत कोणत्याही बाबींशी संबंधित अभ्यागताकडून केलेले कोणतेही निरीक्षण नोंदविण्यासाठी अभ्यागत नोंदवही ;

(ङ) कारागृहात प्रवेश करतेवेळी कैद्यांकडून घेतलेले पैसे आणि इतर वस्तूंचा अभिलेख ;

(च) विहित केल्याप्रमाणे इतर कोणतेही अभिलेख.

कारागृह वैद्यकीय
अधिकारी व
त्याची कर्तव्ये.

१०. (१) प्रत्येक कारागृहासाठी एक वैद्यकीय अधिकारी असेल.

(२) वैद्यकीय अधिकारी कैद्यांच्या उपचारासाठी आवश्यक उपाययोजना करील आणि कारागृहाच्या स्वच्छताविषयक प्रशासनासाठी जबाबदार असेल तसेच अधीक्षकाच्या नियंत्रणाच्या अधीन राहून, विहित करण्यात येतील अशी इतर कर्तव्ये पार पाडील.

(३) वैद्यकीय अधिका-याचे पद रिक्त असल्यास, निवासी वैद्यकीय अधिकारी किंवा शासकीय रुग्णालयाच्या प्रभारी डॉक्टरांनी नियुक्त केलेला अन्य कोणताही वैद्यकीय अधिकारी, कारागृहाचा वैद्यकीय अधिकारी म्हणून काम करील, जो कारागृहाला पंथरवड्यातून किमान एकदा भेट देईल. अशा वैद्यकीय अधिका-यास जेव्हाकेव्हा कारागृहातील कोणत्याही अधिका-याकडून किंवा कर्मचा-याकडून कैद्यांच्या कोणत्याही आजाराविषयी माहिती मिळेल तेव्हा तो कैद्यांच्या उपचारासाठी आवश्यक त्या उपाययोजना करील.

विवक्षित प्रकरणात
वैद्यकीय
अधिका-याने
अहवाल देणे.

११. (१) जेव्हा जेव्हा वैद्यकीय अधिका-यास, एखाद्या कैद्याच्या मनावर शिस्त किंवा त्याला दिलेल्या उपचाराचा प्रतिकूल परिणाम झाला आहे किंवा होण्याची शक्यता आहे, असे मानण्यास कारण असेल त्यावेळी वैद्यकीय अधिकारी लेखी स्वरूपात प्रकरणाचा अहवाल त्यांना योग्य वाटेल अशा निरीक्षणांसह अधीक्षकाला देईल.

(२) हा अहवाल, त्यावरील अधीक्षकाच्या आदेशासह, तात्काळ उप महानिरीक्षकास माहितीकरिता पाठवला जाईल.

कैद्याच्या मृत्यूचा

१२. (१) वैद्यकीय अधिकारी, कोणत्याही कैद्याचा मृत्यू झाल्यावर, खाली विनिर्दिष्ट केल्याप्रमाणे अहवाल. प्रकरणाशी संबंधित सर्व माहिती व तपशीलांची तात्काळ नोंद करील आणि कारागृहाच्या प्रभारी अधिका-याला पुढील माहितीचा अहवाल पाठवील :—

(क) ज्या दिवशी मृत व्यक्तीने पहिल्यांदा आजारी असल्याची तक्रार केली होती किंवा तो आजारी असल्याचे दिसून आले;

(ख) त्या दिवशी त्याने केलेले श्रम, कोणतेही असल्यास ;

(ग) त्या दिवशीच्या त्याच्या आहाराचे प्रमाण;

(घ) ज्या दिवशी त्याला रुग्णालयात दाखल करण्यात आले होते तो दिवस;

(ङ) ज्या दिवशी वैद्यकीय अधिका-याला तो प्रथम आजारी असल्याचे कळवले होते तो दिवस ;

(च) आजाराचे स्वरूप;

(छ) जेव्हा मृत व्यक्तीला त्याच्या मृत्यूपूर्वी, वैद्यकीय अधिका-याने शेवटचे तपासले होते तो दिवस;

(ज) कैद्याच्या मृत्यूचा दिनांक व वेळ; आणि

(झ) ज्या प्रकरणात शवविच्छेदन तपासणी केली आहे, त्या प्रकरणी वैद्यकीय अधिका-याच्या निदर्शनास आलेल्या इतर तपशीलांसह मृत्यूनंतर आढळून आलेली माहिती.

(२) कारागृहाचा प्रभारी अधिकारी हा, कैद्याच्या मृत्यूबाबतची माहिती ताबडतोब उप महानिरीक्षकाला आणि महासंचालकाला कळवील. तो, राष्ट्रीय मानवाधिकार आयोग व शासनाच्या सर्वसाधारण किंवा विशेष आदेशांमध्ये विनिर्दिष्ट करण्यात येईल त्याप्रमाणे इतर प्राधिकरणांनाही कळवील.

१३. तुरुंगाधिकारी, उप तुरुंगाधिकारी आणि सहायक तुरुंगाधिकारी हे, अधीक्षकाच्या नियंत्रण व पर्यवेक्षण यांच्या अधीनतेने,—

(क) कैद्यांचा व कैद्यांच्या मालमत्तांचा प्रभारी व अभिरक्षक असेल ;

(ख) कारागृहात कैद्याचा मृत्यू झाल्यावर, ताबडतोब ज्या परिस्थितीत कैद्याचा मृत्यू झाला, त्या परिस्थितीचे संक्षिप्त वर्णन असलेला अशा मृत्यूचा अहवाल, अधीक्षकाला व वैद्यकीय अधिका-याला देतील ;

(ग) कैद्यांनी दाखल होताना जमा केलेले पैसे व इतर वस्तू यांच्या सुरक्षित अभिरक्षेकरिता जबाबदार असतील;

(घ) विहित केल्याप्रमाणे इतर कर्तव्यांचे पालन करतील आणि इतर कार्ये पार पाडतील.

१४. प्रवेशद्वार अधिकारी म्हणून अधीक्षकाने पदनिर्देशित केलेला कारागृहाचा कर्मचारी किंवा अधिकारी, कारागृहात आणलेल्या किंवा कारागृहाबाहेर नेणा-या प्रत्येक गोष्टीची तपासणी करील, आणि कारागृहात किंवा त्याबाहेर कोणतीही प्रतिबंधित वस्तू आणल्याचा संशय असलेल्या, कोणत्याही व्यक्तीला थांबवील आणि त्या व्यक्तीची झडती घेऊ शकेल किंवा झडती घेण्याची व्यवस्था करू शकेल किंवा कारागृहातील कोणतीही मालमत्ता बाहेर नेताना आणि अशी कोणतीही वस्तू किंवा मालमत्ता त्याच्याकडे आढळल्यास, कारागृहाचा प्रभारी अधिकारी त्याची ताबडतोब माहिती देईल.

१५. (१) महासंचालक, विशेष महानिरीक्षक, किंवा उप महानिरीक्षक, त्यांच्यापेक्षा दुय्यम दर्जा असणा-या कारागृहातील कोणत्याही अधिका-याविरुद्ध किंवा कर्मचा-याविरुद्ध, कोणत्याही गैरवर्तनासाठी, विहित करण्यात येईल अशी शिस्तभंगाची कारवाई करू शकतील.

(२) या अधिनियमाखाली केलेल्या नियमांनुसार तरतूद केलेल्या शिक्षा, महाराष्ट्र नागरी सेवा (शिस्त आणि अपील) नियम, १९७९ मध्ये विहित केलेल्या शिक्षांव्यतिरिक्त असतील.

१६. (१) कारागृह दलाच्या कोणत्याही अधिका-याला किंवा कर्मचा-याला, दंडाधिका-याच्या आदेशाशिवाय व अधिपत्राशिवाय,—

(क) जी कोणतीही व्यक्ती दुखापत करते, किंवा जाणीवपूर्वक दुखापत करण्याचा प्रयत्न करते, किंवा गैरपणे परिरुद्ध करते किंवा गैरपणे परिरुद्ध करण्याचा प्रयत्न करते, किंवा हल्ला करते, हल्ला करण्याची धमकी देते, किंवा कारागृहाचा असा अधिकारी किंवा कर्मचारी म्हणून त्याचे कर्तव्य कायदेशीरपणे पार पाडताना किंवा असा अधिकारी किंवा कर्मचारी म्हणून त्याचे कर्तव्य पार पाडण्यापासून त्याला रोखण्यासाठी किंवा रोखण्याच्या हेतूने किंवा त्याने केलेल्या किंवा करण्याचा प्रयत्न केलेल्या कोणत्याही गोष्टीचा परिणाम म्हणून त्याला किंवा कारागृहातील कोणत्याही अधिका-यावर किंवा कर्मचा-यावर, गुन्हेगारी बळाचा वापर करते किंवा वापर करण्याची धमकी देते किंवा वापरण्याचा प्रयत्न करणा-या कोणत्याही व्यक्तीला; किंवा

(ख) ज्या व्यक्तीशी संबंधित असलेली, किंवा ज्याच्या विरोधात त्याचा संबंध असल्याचा वाजवी संशय आहे अशी कोणतीही व्यक्ती, किंवा कारागृहाच्या कैद्यांची किंवा अधिका-यांची व कर्मचा-यांची किंवा इतर कोणत्याही व्यक्तीची, कारागृहातील मालमत्ता किंवा कारागृहाशी संबंधित दखलपात्र अपराध करण्याच्या दृष्टीने ती अशी खबरदारी घेत आहे असे मानण्यास सयुक्तिक कारण असलेल्या परिस्थितीत

तुरुंगाधिकारी, उप
तुरुंगाधिकारी
आणि सहायक
तुरुंगाधिकारी
यांची कर्तव्ये.

प्रवेशद्वार
अधिका-याची
कर्तव्ये.

कोणत्याही दुय्यम
अधिका-याविरुद्ध
किंवा
कर्मचा-याविरुद्ध
शिस्तभंगाची
कारवाई.

अधिपत्राशिवाय
अटक करण्याचा
अधिकार.

त्याची उपस्थिती लपविण्यासाठी खबरदारी घेत असल्याचे आढळून आलेल्या कोणत्याही व्यक्तीला; किंवा

(ग) कारागृहाच्या किंवा कैद्यांच्या अथवा कारागृहाच्या अधिका-यांच्या किंवा कर्मचा-यांच्या किंवा इतरांच्या मालमत्तेची चोरी किंवा हानी करण्याच्या इराद्याने, कारागृहाच्या मालमत्तेच्या हद्दीतील त्याची उपस्थिती लपविण्याची खबरदारी घेत असल्याची वाजवी संशय असलेल्या कोणत्याही व्यक्तीला; किंवा

(घ) कारागृहातील कैद्यांशी किंवा अधिका-यांशी व कर्मचा-यांशी अथवा इतर कोणत्याही व्यक्तीशी किंवा कारागृहाच्या मालमत्तेशी संबंधित कोणतेही काम करण्यात गुंतलेल्या कोणत्याही व्यक्तीच्या जीविताला धोका निर्माण करणारा किंवा त्यात सहभागी असण्याची शक्यता असलेला दखलपात्र अपराध करणारी किंवा करण्याचा प्रयत्न करणा-या कोणत्याही व्यक्तीला; किंवा

(ङ) कारागृहाच्या कोणत्याही अधिका-याच्या उपस्थितीत, कोणतीही व्यक्ती, कलम ७१ मध्ये विनिर्दिष्ट केलेला कोणताही अपराध करते आणि अशा अधिका-याच्या मागणीनुसार त्याचे नाव व निवासस्थान सांगण्यास नकार देते आणि अशा अधिका-याला खोटे असल्याचे ज्ञात असलेले, किंवा त्याला विश्वास ठेवण्यास कारण असलेले नाव किंवा निवासस्थान सांगते, अशा व्यक्तीला,

अटक करता येईल.

अटक केल्यानंतर १७. या अधिनियमाच्या तरतुदींअन्वये अटक करणारा कारागृहातील कोणताही अधिकारी किंवा कर्मचारी, अनुसरावयाची अनावश्यक विलंब न करता, अशा व्यक्तीला अटक करण्यासाठी कारणीभूत असलेल्या परिस्थितीच्या तपशिलवार कार्यपद्धती. अहवालासह पोलीस अधिका-याच्या ताब्यात देईल किंवा पोलीस अधिका-याच्या अनुपस्थितीत, अशा व्यक्तीला जवळच्या पोलीस ठाण्यात घेऊन जाईल.

अधिपत्राशिवाय १८. (१) जेव्हा जेव्हा कारागृह दलाच्या कोणत्याही अधिका-याला किंवा कर्मचा-याला असे मानण्यास झडती घेण्याचा कारण असेल की, कोणत्याही व्यक्तीकडून कलम १६ मध्ये निर्दिष्ट केलेला असा कोणताही अपराध केला जात अधिकार. होता किंवा केला जात आहे, तेव्हा असा अधिकारी किंवा कर्मचारी अशा व्यक्तीला ताब्यात घेऊ शकेल आणि त्या व्यक्तीची व तिच्या मालकीच्या वस्तूंची ताबडतोब झडती घेऊ शकेल आणि त्याला आवश्यक वाटल्यास, अशा व्यक्तीला जिने अपराध केला आहे असे मानण्यास त्याला कारण असेल तर, अटक करू शकेल.

(२) भारतीय नागरिक सुरक्षा संहिता, २०२३ याच्या कलम ४४ याच्या झडतींशी संबंधित तरतुदी, या अधिनियमाखालील झडतींना लागू असतील.

२०२३ चा
४६.

अधिकारी व १९. कारागृहाचे सर्व अधिकारी व कर्मचारी नेहमी कर्तव्यावर असल्याचे समजण्यात येईल, आणि ते कर्मचारी हे नेहमी महाराष्ट्र राज्यातील कारागृहाच्या कोणत्याही भागात किंवा इतर कोणत्याही ठिकाणी तैनात करण्यासाठी उपलब्ध कर्तव्यावर असतील. असतील.

असल्याचे समजणे.

प्रकरण पाच

कारागृहाचे अधिकारी व कर्मचारी यांची सर्वसाधारण वर्तणूक.

सेवा नियम. २०. कारागृहातील सर्व अधिकारी आणि कर्मचारी यांना महाराष्ट्र नागरी सेवा (वर्तणूक) नियम, १९७९ आणि महाराष्ट्र नागरी सेवा (शिस्त व अपील) नियम, १९७९ आणि विहित केलेले इतर कोणतेही नियम लागू असतील.

व्यावसायिक २१. कारागृहाचे अधिकारी आणि कर्मचारी व त्यांचे नातेवाईक यांना प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्षपणे कैद्यांशी व्यवहारांवर प्रतिबंध. व्यावसायिक व्यवहार करता येणार नाही आणि कारागृह कंत्राटात कोणतेही हितसंबंध ठेवता येणार नाहीत.

भेटवस्तू २२. कारागृहाचे अधिकारी आणि कर्मचारी व त्यांचे नातेवाईक हे, कैदी किंवा कैद्यांचे नातेवाईक किंवा स्वीकारण्यास त्यांचे मित्र किंवा कारागृहांच्या कोणत्याही व्यवहारांशी संबंधित असलेल्या एखाद्या व्यक्तीकडून कोणतीही भेटवस्तू स्वीकारणार नाहीत.

२३. कारागृहाचे अधिकारी आणि कर्मचारी वर्ग यांना कोणताही संघ किंवा संघटना यात सामील होता येणार नाही किंवा कारागृहाची सुरक्षा, शिस्त आणि सुरळीत कामकाजाच्या दृष्टीने हानिकारक आहे अशी कोणतीही कृती करता येणार नाही. संघटना बनावण्यास प्रतिबंध.

२४. कारागृहाचे अधिकारी आणि कर्मचारी हे, कारागृह कर्मचारी निवासस्थाने, उपलब्ध असतील तर, कारागृह निवासस्थानामध्ये निवास करतील, अधीक्षकाने लेखी परवानगी दिली असेल तर, ते इतरत्र निवास निवासस्थानांमध्ये निवास करू शकतील.

२५. कारागृहातील कोणत्याही कर्मचा-यास, अधीक्षकाकडून परवानगी घेतल्याशिवाय, रात्रीच्या वेळी कारागृह कर्मचारी निवासस्थान सोडता येणार नाही आणि जर कारागृहातील कर्मचा-याने, परवानगी न घेता, काही अपरिहार्य आवश्यकतेसाठी कारागृह कर्मचारी निवासस्थान सोडले तर, तो त्याबाबतची कारणे अधीक्षकाला तात्काळ कळवील. अनधिकृत अनुपस्थिती नसणे.

२६. कारागृहाचे सर्व अधिकारी आणि कर्मचारी त्यांच्या वरिष्ठ अधिका-यांच्या कायदेशीर आदेशांचे कायदेशीर व निर्देशांचे पालन करतील. आदेशांचे पालन.

प्रकरण सहा

कल्याण निधी.

२७. (१) शासन, कारागृहाचे सर्व अधिकारी आणि कर्मचारी व राज्यातील सुधार सेवा यांच्या कल्याण निधी. कल्याणासाठी कल्याण निधी घटित करील आणि विहित करण्यात येईल अशा प्रयोजनांसाठी त्याचा उपयोग करण्यात येईल.

(२) कल्याण निधीमध्ये, पुढील पैसे जमा करता येतील :—

- (क) राज्य शासनाद्वारे देण्यात आलेले कोणतेही अनुदान ;
- (ख) कारागृहाच्या सर्व अधिकारी आणि कर्मचारी यांच्याकडून जमा होणारी मासिक वर्गणी ;
- (ग) कोणतीही व्यक्ती किंवा संस्था यांच्याकडून प्राप्त झालेले कोणतेही इच्छापत्रित दान, देणगी, दाननिधी किंवा देण्यात आलेली इतर अनुदाने ;
- (घ) निधीच्या ठेवीतील गुंतवणुकीतून उपार्जित होणारे व्याज ;
- (ङ) विहित करण्यात येईल अशी इतर कोणतीही रक्कम.

प्रकरण सात

कारागृहाचे परीक्षण.

२८. महासंचालक, विहित करण्यात येतील अशा नियतकालिक अंतराने उचित दर्जाच्या एखाद्या कारागृहांचे अधिका-याद्वारे सर्व कारागृहांचे परीक्षण केले जात आहे याची सुनिश्चिती करील. परीक्षण.

२९. (१) प्रत्येक कारागृहात, एक अभ्यागत मंडळ असेल त्यात अध्यक्ष म्हणून जिल्हाधिकारी व अभ्यागतांचे जिल्हा दंडाधिकारी व विहित करण्यात येईल अशा संख्येतील इतर सदस्यांचा समावेश असेल. मंडळ.

(२) मंडळ दर तीन महिन्यातून एकदा या अधिनियमाच्या तरतुदींचे आणि त्याखाली तयार करण्यात आलेल्या नियमांचे अनुपालन होत असल्याची सुनिश्चिती करण्यासाठी कारागृहांचे परीक्षण, करील.

(३) प्रत्येक परीक्षणानंतर, मंडळाचा आपल्या निर्देश व सूचनांसह असलेला अहवाल, संबंधित कारागृह उप महानिरीक्षक आणि कारागृह महासंचालक यांच्याकडे पाठविण्यात येईल.

प्रकरण आठ

कारागृहाची वास्तुरचना आणि निवासव्यवस्था.

कारागृहाची वास्तुरचना. ३०. (१) एखाद्या कारागृहाची वास्तुरचना व आराखडा, भूपृष्ठाची जागा, मोकळी जागा, कक्षांचे वायुवीजन, बराकी, शौचालये, स्नानगृहे, स्वयंपाक घर, कार्यकुटीर, रुग्णालये, इत्यादी विहित करण्यात येईल अशा मानकांशी आणि आवश्यकतांशी सुसंगत असतील.

(२) प्रत्येक कारागृहाची सुरक्षाविषयक मानके, विहित करण्यात येतील त्याप्रमाणे असतील.

(३) कारागृहाची रचना ही, महिला, पारलिंगी, दिव्यांग व्यक्ती, किंवा सांसर्गिक रोगाने, मानसिक आजाराने ग्रस्त व्यक्ती, किंवा व्यसनाधीन व्यक्ती, वयोवृद्ध व अशक्त कैदी, न्यायचौकशीधीन कैदी, दोषसिद्ध कैदी, कडक सुरक्षा असलेले कैदी, अभ्यस्त अपराधी, सराईत कैदी, तरुण अपराधी, दिवाणी कैदी, टोळ्यांचे सदस्य असलेले कैदी, स्थानबद्ध असलेले कैदी, इत्यादींसारख्या विविध प्रकारच्या कैद्यांचे विलगीकरण सुकर करण्यासाठी त्यांना स्वतंत्र ठेवण्याकरिता आणि कैद्यांच्या विशेष गरजा पुरविण्यासाठी, विहित करण्यात येईल, त्याप्रमाणे करण्यात येईल.

(४) कारागृहांच्या आराखड्यात, कार्यात्मक आवश्यकतेप्रमाणे कारागृहांचे अधिकारी व कर्मचारी यांच्या निवासव्यवस्थेचा आणि इतर सोयीसुविधांचा समावेश असेल.

(५) शासन, विविध प्रवर्गांच्या कारागृहांच्या तट भिंतीपासून त्यामध्ये विहित करण्यात येईल अशा अंतराच्या आत बांधकामे विनियमित करण्यासाठी व मध्यगत (बफर) क्षेत्र तयार करण्याबाबत नियम करील.

खुले कारागृह आणि खुली वसाहत. ३१. (१) शासनास, कैद्याला त्याच्या समाजातील पुनर्वसनात सहाय्यकारी ठरतील अशा खुल्या कारागृहात आणि खुल्या वसाहतीत, विहित करण्यात येतील, त्यानुसार, सुविधा किंवा सवलती देता येतील.

(२) खुल्या कारागृहाची व खुल्या वसाहतीची व्यवस्थापन नियमावली, अशा कारागृहामध्ये कैद्यांना हस्तांतरित करण्याची कार्यपद्धती व त्यांची पात्रता, आणि अशा कैद्यांना खुल्या कारागृहात किंवा खुल्या वसाहतीत हस्तांतरित करण्याच्या शर्ती, विहित करण्यात येतील, त्याप्रमाणे असतील.

प्रकरण नऊ

कैद्यांचे वर्गीकरण.

वर्गीकरण व सुरक्षा निर्धारण समिती. ३२. (१) प्रत्येक कारागृहात कैद्यांचे वर्गीकरण व सुरक्षा निर्धारण करण्यासाठी अधीक्षक अध्यक्ष आणि तुरुंगाधिकारी (प्रशासन), तुरुंगाधिकारी (अंतर्गत सुरक्षा) व वैद्यकीय अधिकारी ह्या सदस्यांची मिळून बनलेली, एक वर्गीकरण व सुरक्षा निर्धारण समिती असेल.

(२) समिती, प्रथम पुढील प्रकारांमधून कैद्यांचे प्रकार विनिश्चित करील :—

- (क) दिवाणी कैदी ;
- (ख) दोषसिद्ध कैदी ;
- (ग) न्यायचौकशीधीन कैदी ;
- (घ) स्थानबद्ध कैदी ;
- (ङ) सराईत किंवा अभ्यस्त अपराधी ;
- (च) मृत्युदंडाचा शिक्षादेश झालेले कैदी ;
- (छ) दयेचा अर्ज फेटाळलेले कैदी ;
- (ज) विहित करण्यात येतील असे कैद्यांचे इतर कोणतेही प्रकार.

(३) समिती, कारागृहात दाखल होणा-या कैद्यांचे वय, लिंग, शिक्षा, सुरक्षा व संरक्षणविषयक गरजा शारीरिक व मानसिक आरोग्याच्या गरजा, सुधारात्मक गरजा, या इत्यादींनुसार पुढील प्रवर्गात त्यांची वर्गवारी करील,—

- (क) लिंगनिहाय : पुरुष, महिला व पारलिंगी ;
- (ख) बालकांसह असलेल्या महिला कैदी ;
- (ग) तरुण अपराधी ;
- (घ) वयोवृद्ध व अशक्त कैदी ;
- (ङ) मानसिक आजाराने ग्रस्त कैदी ;
- (च) प्रथमवार अपराधी ;
- (छ) अंमली पदार्थांचे व्यसनी आणि मद्यासक्त अपराधी ;
- (ज) विदेशी कैदी ;
- (झ) सांसर्गिक रोगाने किंवा दीर्घकालीन आजाराने ग्रस्त कैदी ;
- (ञ) अति-जोखीम असलेले कैदी ;
- (ट) विहित करण्यात येईल अशी इतर कोणतीही वर्गवारी.

(४) पोट-कलमे (२) व (३) अन्वये कैद्यांच्या प्रकाराची व वर्गवारीची सुनिश्चिती करण्यात आल्यानंतर, कैद्यांचा एकमेकांशी कोणत्याही प्रकारच्या परस्पर संबंधास प्रतिबंध करण्याकरिता, विहित करण्यात येईल अशा रीतीने, त्यांना स्वतंत्रपणे ठेवण्यात येईल.

(५) या बाबतीत, शासनाकडून विनिर्दिष्ट करण्यात येईल त्याप्रमाणे, प्रभारी अधिकारी, अति जोखमीच्या कैद्याची सुरक्षितता व सुरक्षा अभिरक्षा सुनिश्चित करण्यासाठी विशेष दक्षता घेईल आणि सावधगिरी बाळगील.

प्रकरण दहा

कैद्यांचे प्रवेश, हस्तांतरण आणि सुटका.

३३. (१) कारागृहाचा प्रभारी अधिकारी, या अधिनियमान्वये, कोणत्याही न्यायालयाकडून किंवा कैद्यांचे प्रवेश. कोणत्याही सक्षम प्राधिकरणाकडून, एखाद्या व्यक्तीला ज्यायोगे कारागृहात पाठविण्यात येते असे कोणतेही रिट अधिपत्र किंवा आदेश यांच्या निकडीनुसार यथोचितरीत्या अशा व्यक्तीची, कायदेशिर प्रक्रियेनुसार सुटका होईपर्यंत किंवा तिला हलविण्यात येईपर्यंत, त्याच्या अभिरक्षेत असलेल्या अशा व्यक्तीला ताब्यात ठेवील.

(२) कारागृहाचा प्रभारी अधिकारी, अशा हुकुमनाम्याची, अधिपत्राची किंवा आदेशाची अंमलबजावणी केल्यानंतर किंवा त्यायोगे पाठविलेल्या व्यक्तीची सुटका झाल्यानंतर, ज्याने तो जारी केला होता त्या न्यायालयाला, त्याची कशा प्रकारे अंमलबजावणी करण्यात आली किंवा त्यायोगे पाठविलेल्या व्यक्तीची, त्याची अंमलबजावणी होण्यापूर्वी अभिरक्षेतून सुटका का करण्यात आली हे दर्शविणारे, यथोचित स्वाक्षरीकृत प्रमाणपत्र पाठवील.

(३) कारागृहाचा प्रभारी अधिकारी, कोणत्याही व्यक्तीच्या स्थानबद्धतेसाठी, त्या त्या वेळी अंमलात असलेल्या कोणत्याही कायद्याच्या तरतुदीन्वये कोणत्याही न्यायालयाने किंवा सक्षम प्राधिकरणाने दिलेला कोणताही शिक्षादेश किंवा आदेश किंवा जारी केलेले अधिपत्र अंमलात आणील.

(४) कोणतीही शंका किंवा संदिग्धता असल्यास, कारागृहाचा प्रभारी अधिकारी, अंमलबजावणीसाठी त्याच्याकडे पाठविलेले अधिपत्र किंवा आदेश, तो जारी करणा-या प्राधिकरणाकडे, स्पष्टीकरणार्थ पाठवील. असा संदर्भ प्रलंबित असेपर्यंत, त्या अधिपत्रात किंवा आदेशात विनिर्दिष्ट केली असेल, अशा रीतीने, कैद्याला स्थानबद्ध करण्यात येईल.

(५) वैद्यकीय अधिकारी, प्रत्येक कैद्याची त्याच्या प्रवेशानंतर शक्य तितक्या लवकर, वैद्यकीय अधिका-याकडून तपासणी करील आणि त्याने ठेवावयाच्या विहित नोंदवहीत किंवा नमुन्यात त्याबाबतची तपशीलवार नोंद करील किंवा नोंद करवून घेईल. या अभिलेख्यात, कैद्याची आरोग्य स्थिती, कोणत्याही आजारसह, त्याच्या शरीरावर सध्या किंवा पूर्वीच्या असलेल्या कोणत्याही जखमा किंवा खुणा, सश्रम कारावासाचा शिक्षादेश दिलेला असल्यास, तो जी मजुरी करण्यास योग्य असेल त्या मजुरीचा वर्ग आणि वैद्यकीय अधिका-यास अंतर्भूत करणे योग्य वाटतील अशी इतर कोणतीही निरीक्षणे, यांबाबतचा तपशील अंतर्भूत असेल.

(६) न्यायालयाकडून किंवा इतर कोणत्याही सक्षम प्राधिकरणाकडून कारागृहाच्या प्रभारी अधिका-याला उद्देशून पाठविलेले वैध अधिपत्र किंवा कोणताही आदेश सादर करण्यात आल्याखेरीज कोणत्याही व्यक्तीला स्थानबद्धतेसाठी कारागृहात प्रवेश दिला जाणार नाही.

झडतीच्या तरतुदी.

३४. (१) जेव्हा जेव्हा कैद्याला कारागृहात प्रवेश दिला जाईल तेव्हा तेव्हा, कारागृहाच्या प्रभारी अधिका-याकडून किंवा त्याने प्राधिकृत केलेल्या अधिका-याकडून त्याची कसून झडती घेण्यात येईल, आणि कारागृहात योग्य अधिकारान्वये आणली असेल अशी सर्व रोख रक्कम, दागिने किंवा इतर मौल्यवान वस्तू त्या कैद्याकडून काढून घेण्यात येतील आणि त्याबाबत, विहित करण्यात येईल, अशा रीतीने कार्यवाही करण्यात येईल.

(२) जर कैद्याकडे कोणतीही प्रतिबंधित वस्तू आढळून आली तर, ती जप्त करण्यात येईल.

(३) महिला किंवा पारलिंगी कैद्यांच्या बाबतीतील झडती आणि तपासणी, विहित करण्यात येईल अशा समुचित रीतीने करण्यात येईल.

(४) कारागृहात प्रवेश दिलेला प्रत्येक कैदी, फौजदारी प्रक्रिया (ओळख पटविणे) अधिनियम, २०२२ याच्या आणि त्या त्या वेळी अंमलात असलेल्या इतर कोणत्याही कायद्याच्या तरतुदीनुसार, शारीरिक मोजमापे व बायोमेट्रिक ओळखसंबंधीच्या प्रक्रियेतून जाईल.

२०२२ चा
११.

(५) कारागृहाबाहेर जाणारा किंवा कारागृहात पुन्हा प्रवेश करणारा प्रत्येक कैदी, कारागृहातील अशा प्रत्येक निर्गमनाच्या किंवा पुन्हा प्रवेशाच्या वेळी त्याची कसून झडती आणि शारीरिक मोजमापे व बायोमेट्रिक ओळख संबंधीच्या प्रक्रियेतून जाईल.

(६) कोणत्याही कैद्यांची प्रतिबंधित वस्तूच्या तपासणीसाठी कोणत्याही वेळी कसून झडती घेता येईल.

कैद्याचे

हस्तांतरण.

३५. (१) अन्य कोणत्याही कारागृहात हस्तांतरण करण्यापूर्वी सर्व कैद्यांची वैद्यकीय अधिका-याकडून तपासणी करण्यात येईल.

(२) जेथे, कोणतीही व्यक्ती राज्यातील कारागृहात, कारावासाच्या शिक्षेखाली किंवा मृत्युदंडाच्या शिक्षेखाली किंवा दंड भरण्यात कसूर केल्याने किंवा शांतता राखण्यासाठी किंवा चांगली वर्तणूक राखण्यासाठी सुरक्षा प्रदान करताना कसूर केल्याने बंदीवासात ठेवली असेल, तेथे राज्य शासन, अन्य राज्याच्या परस्परामधील संमतीने, आदेशाद्वारे, त्या कैद्याला त्या कारागृहातून अन्य राज्यातील कोणत्याही कारागृहात हस्तांतरित करण्याची तरतूद करू शकेल.

(३) कोणत्याही न्यायचौकशीधीन, कैद्याचे, एका राज्यातून दुस-या राज्यात हस्तांतरण हे, प्रतिप्रेषित करणा-या न्यायालयाच्या संमतीने करण्यात येईल.

(४) कोणत्याही कैद्याला राज्यांतर्गत एका कारागृहातून दुस-या कारागृहात हस्तांतरित करण्यासाठी कारागृह महासंचालक किंवा विशेष महानिरीक्षक हा सक्षम प्राधिकारी असेल. कोणत्याही कैद्यास एका कारागृहातून दुस-या कारागृहात हस्तांतरण करण्यासाठी उप महानिरीक्षक हा त्याच्या कार्यक्षेत्रात सक्षम प्राधिकारी असेल. न्यायचौकशी न्यायालयास सूचित करून न्यायचौकशीधीन कैद्यांचे हस्तांतरण करण्यात येईल.

३६. (१) कारागृहात विदेशी कैद्याच्या प्रवेशाची माहिती, महासंचालकाकडे तात्काळ पाठवण्यात येईल विदेशी कैद्यांचे जो ती, परराष्ट्र मंत्रालय भारत सरकार यांच्याकडे किंवा केंद्र सरकार अथवा राज्य शासन यांच्याकडून विनिर्दिष्ट प्रवेश आणि करण्यात येईल अशा अन्य कोणत्याही अभिकरणाकडे पाठवील. प्रत्यावर्तन.

२००३ चा ४९. (२) विवक्षित कैद्यांचे भारतातून भारताबाहेरील देशात किंवा ठिकाणी हस्तांतरण आणि भारताबाहेरील देशातून किंवा ठिकाणांहून भारतात परिग्रहण हे, कैद्यांचे प्रत्यार्पण अधिनियम, २००३ याच्या तरतुदीनुसार केले जाईल.

३७. कोणताही कैदी तीव्र किंवा धोकादायक चित्तक्षोभक मनस्थितीत असल्यास त्याच्या मुक्ततेच्या कैद्यांची मुक्तता बाबतीत, अशी मुक्तता सुरक्षित असल्याचे वैद्यकीय अधिका-याने प्रमाणित केल्याखेरीज, त्याची मुक्तता करण्यात येणार नाही.

प्रकरण अकरा

कैद्यांची शिस्त.

३८. एखाद्या कैद्याकडून करण्यात येणा-या पुढील कृत्यांना कारागृह अपराध असल्याचे घोषित कारागृह अपराध. करण्यात येत आहे :—

(क) या अधिनियमान्वये किंवा तदन्वये केलेल्या नियमान्वये विहित केलेल्या कोणत्याही नियमाचे किंवा नियमनाचे जाणीवपूर्वक उल्लंघन करणे ;

(ख) कोणत्याही व्यक्तीवर, कोणताही हल्ला करणे किंवा बळाचा वापर करणे ;

(ग) अपमानास्पद किंवा धमकी देणा-या भाषेचा जाणीवपूर्वक आणि कायम वापर करणे ;

(घ) अनैतिक किंवा असभ्य किंवा अव्यवस्थित वर्तन करणे ;

(ङ) स्वतःला जाणीवपूर्वक श्रम करण्यास असमर्थ करणे ;

(च) जेथे सश्रम कारावासाची शिक्षा देण्यात येते, तेथे काम करण्यास सतत नकार देणे ;

(छ) सश्रम कारावासाची शिक्षा झालेल्या कोणत्याही दोषसिद्ध कैद्याने कामामध्ये जाणीवपूर्वक आळस किंवा निष्काळजीपणा करणे ;

(ज) सश्रम कारावासाची शिक्षा झालेल्या कोणत्याही दोषसिद्ध कैद्याने जाणीवपूर्वक कामाचे गैरव्यवस्थापन करणे ;

(झ) कारागृहाच्या मालमत्तेचे जाणीवपूर्वक नुकसान करणे ;

(ञ) प्रत्यक्ष किंवा इलेक्ट्रॉनिक स्वरूपात ठेवलेली वृत्तपत्रके, अभिलेख किंवा दस्तऐवज यांच्यात फेरफार करणे, त्यांचे विरुपण करणे ;

(ट) प्रतिबंधित साहित्य प्राप्त करणे, बाळगणे किंवा त्यांचे हस्तांतरण करणे ;

(ठ) कारागृहातील कोणताही अधिकारी किंवा कर्मचारी यांच्या विरुद्ध जाणीवपूर्वक खोटे आरोप करणे ;

(ड) कोणतीही आग, कारस्थान किंवा कट, अशा घटना त्याला कळता क्षणी त्या न कळविणे किंवा कळविण्यास नकार देणे, मोबाईल, अंमलीपदार्थ, शस्त्रे, चलन यांसारख्या प्रतिबंधित वस्तूंचा वापर करणे किंवा पळून जाण्याचा प्रयत्न करणे किंवा पळून जाण्याची तयारी करणे किंवा कोणत्याही कैद्यावर किंवा कोणत्याही अन्य व्यक्तीवर किंवा कारागृह कर्मचा-यांवर हल्ला करणे ;

(ढ) पळून जाणे किंवा पळून जाण्याचा प्रयत्न करणे, पळून जाण्याचा कट रचणे किंवा पळून जाण्यासाठी मदत करणे;

- (ण) बिनतारी संदेशवहन उपकरणे, मोबाईल फोन्स, इलेक्ट्रॉनिक्स उपकरणे, व त्यांच्या साहाय्यभूत घटकांचा अनधिकृत वापर करणे किंवा ती बाळगणे;
- (त) कारागृहात व कारागृहाच्या परिसरात जेथे प्रवेश करण्याची परवानगी नाही, अशा ठिकाणी विनाकारण फिरणे, अपप्रवेश करणे किंवा अपप्रवेश करण्याचा प्रयत्न करणे;
- (थ) कारागृहाबाहेरील कोणत्याही व्यक्तीशी अनधिकृत संवाद साधणे;
- (द) कारागृह अधिकारी किंवा कर्मचारी असल्याचा बनाव करणे किंवा कोणत्याही प्रकारची तोतयेगिरी करणे;
- (ध) कोणत्याही प्रतिबंधित वस्तूची तस्करी करणे किंवा तस्करी करण्याचा प्रयत्न करणे;
- (न) कारागृहातील अधिकारी व कर्मचारी यांच्याविरुद्ध खोटे निवेदन करण्यासाठी सहकैद्यांना चिथावणी देणे;
- (प) सामूहिक उपोषणात सहभाग घेणे किंवा आंदोलन किंवा अन्य कोणतीही अवज्ञेची कृती किंवा गैरशिस्त यांस चिथावणी देणे;
- (फ) लैंगिक छळ किंवा समसंभोग;
- (ब) जुगार, सट्टेबाजी इत्यादींसारख्या समाजविरोधी कृत्यांमध्ये भाग घेणे किंवा ती आयोजित करणे;
- (भ) वरीलपैकी कोणत्याही अपराधास साहाय्य करणे किंवा त्यास अपप्रेरणा देणे;
- (म) आजारी असल्याचे ढोंग करणे;
- (य) विहित करण्यात येतील असे इतर कोणतेही अपराध.

कैद्यांचा शिस्तविषयक अधिकारी. ३९. (१) या अधिनियमांच्या व नियमांच्या तरतुदीनुसार प्रभारी कारागृह अधिकारी हा, कारागृहात, कैद्यांमध्ये शिस्त राखण्यासाठी जबाबदार असेल.

(२) कारागृहात शिस्तपालन अंमलात आणण्याची पद्धत ही विहित करण्यात येईल त्याप्रमाणे असेल.

(३) कारागृहाच्या अधिका-यांच्या किंवा कर्मचा-यांच्या आदेशाचे व सूचनांचे आणि या अधिनियमाच्या तरतुदींचे पालन करणे आणि विहित करण्यात येतील अशा अन्य निदेशांचे अनुपालन करणे हे प्रत्येक कैद्याचे कर्तव्य असेल.

कारागृह अपराधांसाठी शिक्षा. ४०. प्रभारी अधिकारी, या अधिनियमान्वये आणि नियमान्वये विनिर्दिष्ट केलेली चौकशी केल्यानंतर, कलम ३८ मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या कारागृह अपराधांच्या बाबतीत पुढील शिक्षापैकी कोणतीही शिक्षा देऊ शकेल, त्या अशा :—

- (क) अधीक्षकाद्वारे कैद्याला वैयक्तिकरीत्या देण्यात आली आहे आणि शिक्षा नोंदवहीत व कैद्याच्या वृत्तपत्रकात नमूद करण्यात आली आहे अशी औपचारिक ताकीद ;
- (ख) एका महिन्याच्या कालावधीपर्यंत उपहारगृहाच्या सुविधेसह मनोरंजनाच्या सुविधा पुरविणे बंद करणे ;
- (ग) श्रमामध्ये बदल ;
- (घ) माफीचा कालावधी तीन महिन्यांपर्यंत कमी करणे ;
- (ङ) दोषसिद्ध अवेक्षक, रात्रपाळी पहारेकरी इत्यादी जबाबदा-यांपासून कायमचे काढून टाकणे ;
- (च) इतर कैद्यांपासून विलग ठेवणे (एकल कारावास नाही) ;
- (छ) एका महिन्यापेक्षा जास्त नसेल इतक्या कालावधीसाठी सर्व अभ्यागतांच्या भेटी स्थगित करणे (अधिवक्त्याची भेट वगळून) ;
- (ज) दुस-या कारागृहात स्थानांतरित करणे ;
- (झ) विहित करण्यात येतील अशा अन्य शिक्षा.

४१. अधीक्षक, कलम ७१ अन्वये विनिर्दिष्ट असणारी प्रतिबंधित कृत्ये आणि ती कृत्ये केल्यामुळे आकारण्यात येणा-या द्रव्यदंडाची इंग्रजी आणि स्थानिक भाषेतील सूचना कारागृहाबाहेरील दर्शनी भागात लावील. प्रतिबंधित कृत्ये व द्रव्यदंड यांस प्रसिद्धी.

४२. (१) प्रत्येक कारागृहात एक शिक्षा नोंदवही ठेवण्यात येईल.

शिक्षा नोंदवहीतील नोंदी.

(२) कारागृहातील प्रत्येक गंभीर अपराधाच्या बाबतीत, साक्षीदार म्हणून अभीसाक्ष देणा-या कैद्यांची नावे नोंदविण्यात येतील.

(३) प्रभारी अधिकारी, साक्षीदारांच्या पुराव्यांचा सारांश, कैद्याचा बचाव आणि त्यावरील कारणांसह निष्कर्ष नोंदवील.

(४) अधीक्षक आणि तुरुंगाधिकारी प्रत्येक शिक्षेशी संबंधित नोंदींवर, नोंदींची अचूकता प्रमाणित करण्यासाठी, त्यांची स्वाक्षरी करतील.

प्रकरण बारा

कैद्यांसाठी सुविधा.

४३. (१) सर्व कैद्यांना सरकारी खर्चाने जेवण दिले जाईल आणि जेवणाचे प्रमाण हे नियमांद्वारे विहित कैद्यांना अन्न, वस्त्र व बिस्तरा.

(२) प्रत्येक दोषसिद्ध कैद्याने विहित करण्यात येईल असा गणवेश परिधान करणे आवश्यक असेल.

(३) सर्व कैद्यांना शासकीय खर्चातून बिस्तरा पुरविण्यात येईल. न्यायचौकशीधीन कैदी आणि दिवाणी कैदी यांना कारागृह प्राधिका-यांच्या तपासणीच्या अधीन राहून, स्वतःचा बिस्तरा वापरता येईल.

(४) कोणत्याही कैद्याचे अन्न, वस्त्र, बिस्तरा किंवा अन्य आवश्यक वस्तूंचा कोणताही भाग इतर कोणत्याही कैद्यांना देता येणार नाही, भाड्याने घेता येणार नाही किंवा विकता येणार नाही ; आणि या कलमाच्या तरतुदींचे उल्लंघन करणारा कोणताही कैदी, प्रभारी अधिका-यास उचित वाटेल एवढ्या कालावधीसाठी वस्तू खरेदी करण्याचा विशेषाधिकार गमावील.

४४. शासनास, कैद्यांना नियमांना अनुसरून, परवानगी दिलेल्या वस्तू खरेदी करण्यासाठी कारागृहाच्या कॅन्टीन सुविधा. परिसरात कॅन्टीन सुरू करता येईल.

४५. (१) प्रत्येक दोषसिद्ध कैद्यास कारागृहात असेपर्यंत काम देण्यात येईल. न्यायचौकशीधीन कैदी, दिवाणी काम व मजुरी. कैदी आणि साध्या कारावासाची शिक्षा सुनावण्यात आलेल्या कैद्यांना, कारागृहात असेपर्यंत, इच्छा व उपलब्धतेनुसार, काम करण्याची संधी देता येईल, आणि विहित करण्यात येतील इतकी समानुरूप मजुरी देण्यात येईल.

(२) कोणत्याही कैद्याने कमावलेल्या आणि खर्च केलेल्या मजुरीचा, स्थगित मजुरीचा आणि त्याच्याशी संबंधित बाबींचा तपशील यांचा अभिलेख, कारागृहाच्या प्रभारी अधिका-याद्वारे ठेवण्यात येईल.

(३) दोषसिद्ध कैद्यांना, त्यांना नेमून दिलेल्या कामासाठी आणि त्यांच्या वर्तनासाठी नियमांनुसार, बंदीवासादरम्यान सुनावलेल्या शिक्षेमध्ये सूट देण्यात येऊ शकेल.

४६. (१) सर्व कैद्यांना, विहित करण्यात येईल, त्याप्रमाणे आवश्यक त्या आरोग्यविषयक सुविधा कैद्यांसाठी पुरविण्यात येतील. आरोग्यदायी सुविधा.

(२) कोणत्याही कैद्याला वैद्यकीय उपचारांसाठी कारागृहाबाहेर नेण्याची आवश्यकता असेल तेव्हा, पोलीस विभाग आणि सार्वजनिक आरोग्य विभाग हे, कारागृह विभागाच्या निकडीस तात्काळ प्रतिसाद देतील.

(३) शासनास, सर्वसाधारण किंवा विशेष आदेशाद्वारे, मानसिक स्वास्थ्य अधिनियम, २०१७ च्या कलम १०३ अन्वये, मंडळाच्या पूर्व परवानगीने मानसिक स्वास्थ्य बिघडलेल्या कोणत्याही कैद्याला त्यास स्थानबद्ध केलेल्या ठिकाणाहून राज्यातील कोणत्याही मानसिक स्वास्थ्य केंद्रामध्ये हस्तांतरित करण्याचा निदेश देता येईल.

२०१७ चा
१०.

(४) या कलमान्वये अंमलात आणण्यात येणारी कैद्यांच्या हस्तांतरणाची पद्धत, प्रमाणके व कार्यपद्धती विहित करण्यात येतील अशा असतील.

नातेवाईक, मित्र व विधि सल्लागार यांच्याशी संपर्क. ४७. (१) कारागृह प्राधिका-यांच्या यथोचित पर्यवेक्षणाखाली कैदी, त्यांचे नातेवाईक व मित्र यांच्यासोबत समक्ष किंवा आभासी पद्धतीने संवाद साधू शकतील. कैद्यांकडे येणा-या सर्व अभ्यागतांना ओळख पटवून किंवा बायोमेट्रिक तपासणीद्वारे पडताळण्यात येईल किंवा अधिकृत करण्यात येईल.

(२) प्रत्येक अभ्यागताची ओळख पडताळण्यात येईल आणि विहित करण्यात येईल अशा रीतीने अभिलेख ठेवण्यात येईल.

(३) विदेशी कैद्यांना विहित करण्यात येईल अशा रीतीने, त्यांच्या नातेवाईकांशी आणि दूतावास प्रतिनिधींशी संवाद साधता येईल.

(४) कैद्यांना त्यांच्या विधि सल्लागाराशी विहित करण्यात येईल अशा रीतीने संवाद साधता येईल.

विधिविषयक सहाय्य. ४८. शासनास, विधि सेवा प्राधिकरण अधिनियम, १९८७ च्या तरतुदीनुसार आणि त्याखाली केलेल्या नियमांनुसार व विनियमांनुसार कैद्यांना निःशुल्क विधिविषयक सहाय्य देता येईल.

१९८७ चा
३९.

संचित व अभिवचन रजा. ४९. (१) दोषसिद्ध कैद्यांना, विहित करण्यात येईल अशा पात्रता व अटीनुसार, संचित व अभिवचन रजा मंजूर करण्यात येतील.

(२) कैद्याने संचित किंवा अभिवचन रजेच्या कोणत्याही अटीचा भंग केल्यास संचित किंवा अभिवचन रजा रद्द केली जाऊ शकेल.

(३) दोषसिद्ध कैद्यांना जर संचित किंवा अभिवचन रजेवर मुक्त केले असेल तर, त्यांच्या हालचालींवर व कृतींवर सनिरिक्षण ठेवण्यासाठी विहित करण्यात येतील अशा परिस्थितींमध्ये ते त्यांच्यासोबत मागोवा घेणारे इलेक्ट्रॉनिक उपकरण परिधान करतील.

संचित किंवा अभिवचन रजा, इत्यादी शर्तीचा भंग करणा-या कोणत्याही व्यक्तीला अधिपत्राशिवाय अटक करण्याचा अधिकार. ५०. जर, शिक्षा तहकूब करण्यात आली आहे किंवा माफ करण्यात आली आहे अथवा संचित किंवा अभिवचन रजेवर मुक्त करण्यात आले आहे, अशा कोणत्याही शर्तीवर किंवा त्याच्या अधीन राहून, अशा अधिकारांचा वापर करणा-या अधिका-याच्या मते मान्य केलेली, अट, ती पूर्ण केली नाही, तर असा अधिकारी अशा तहकुबीचा, माफीचा किंवा संचित अथवा अभिवचन रजेवर मुक्त करण्याचा मंजुरी आदेश रद्द करू शकतो, आणि त्यानंतर ज्या व्यक्तीच्या बाजूने असा आदेश दिला गेला असेल, त्याला कोणताही पोलीस अधिकारी अधिपत्राशिवाय अटक करू शकेल आणि त्याची न संपलेली शिक्षा भोगण्यासाठी त्याला परत पाठविले जाईल.

शिक्षा, इत्यादींच्या तहकुबीच्या शर्तीच्या भंगासाठी फौजदारी दायित्व. ५१. (१) जर कोणताही कैदी, ज्याची शिक्षा तहकूब किंवा माफ करण्यात आली होती अथवा त्याला संचित किंवा अभिवचन रजेवर मुक्त करण्यास मान्यता दिली होती अशा कोणत्याही शर्तीचे पालन करण्यात पुरेशा कारणाशिवाय अपयशी ठरला, तर त्याला, दोषसिद्धीनंतर, (अशी शिक्षा कोणत्याही शिक्षेव्यतिरिक्त आहे जी, अशा कैद्याने असे गुन्हे केले तेव्हा त्याला भोगावी लागत होती) दोन वर्षांपर्यंत असू शकेल इतक्या मुदतीच्या कारावासाची किंवा वीस हजार रुपयांपर्यंत असू शकेल अशा द्रव्यदंडाची, किंवा दोन्ही शिक्षा होतील.

(२) राज्य शासन किंवा शिक्षेच्या तहकुबीला अथवा माफीला मान्यता देणा-या प्राधिकरणाच्या पूर्वमंजूरीशिवाय कोणतेही न्यायालय, या कलमाखालील अपराधांची दखल घेणार नाही.

५२. (१) शिक्षा भोगत असताना, दोषसिद्ध ठरवलेल्या कैद्याची एकूण चांगली वागणूक आणि वर्तन कैद्यांना माफी. याच्या अधीन राहून, सक्षम प्राधिका-याद्वारे त्याला माफी दिली जाऊ शकते.

(२) माफी देण्याचा कालावधी व निकष विहित करण्यात येतील त्याप्रमाणे असतील.

५३. (१) कैद्यांना विहित करण्यात येईल त्याप्रमाणे शिक्षणाची संधी देण्यात येईल.

कैद्यांचे शिक्षण व कौशल्य विकास.

(२) प्रत्येक कारागृहात कैद्यांसाठी ग्रंथालयाची सोय असेल.

(३) सुधार कार्यक्रमाचा भाग म्हणून कैद्यांना, व्यवसाय प्रशिक्षण आणि कौशल्य विकास कार्यक्रमाची व्यवस्था केली जाईल. कैद्यांचे पुनर्वसन, विहित करण्यात येईल त्याप्रमाणे, सुलभ करण्यासाठी हे कार्यक्रम नानाविध प्रकारचे असतील.

५४. कारागृह अधिकारी, कैद्यांसाठी आध्यात्मिक, सांस्कृतिक व मनोरंजनपर कार्यक्रम, इत्यादी कैद्यांकरिता आयोजित करतील. कारागृहात खेळ खेळणे, क्रीडा व योगासने यांकरिता सुविधा पुरविल्या जातील. मनोरंजनपर सुविधा.

५५. राज्यातील कैद्यांच्या कल्याणासाठी शासन, कल्याण निधी घटित करील आणि निधीमध्ये जमा कैद्यांकरिता करावयाचे पैसे आणि त्याचा उपयोग विहित केल्याप्रमाणे असेल. कल्याण निधी.

५६. शासन, कैद्यांना, कारागृहातील कर्मचा-यांना आणि जनतेला कैद्यांनी बनविलेल्या उत्पादनांची विक्री विक्री केंद्रे. करण्यासाठी, विक्री केंद्रे स्थापन करील.

५७. कैद्यांच्या तक्रारीचे निवारण करण्यासाठी, विहित केल्याप्रमाणे तक्रार निवारण यंत्रणा असेल. तक्रार निवारण यंत्रणा.

५८. राज्य शासन, कारागृहातून सुटका झालेल्या सर्व गरजू कैद्यांना, त्यांचे पुनर्वसन व समाजाशी एकरूप होण्यासाठी सुटकेनंतरची देखभाल सेवा देण्याचा प्रयत्न करील. सुटकेनंतरची देखभाल सेवा आणि पुनर्वसन सेवा.

प्रकरण तेरा

महिला कैद्यांशी संबंधित तरतुदी.

५९. (१) महिला कैद्यांसाठी, राज्य शासन, महिला कैद्यांची गरज विचारात घेता, कारागृहांची स्थापना महिला कैद्यांसाठी स्वतंत्र कारागृह. करील.

(२) महिला आणि पुरुष दोन्ही कैद्यांसाठी असलेल्या निवासी कारागृहात, महिला कैद्यांना स्वतंत्र इमारतीत किंवा त्याच इमारतीच्या स्वतंत्र भागात, वेगळ्या प्रवेशद्वारासह, अशा रीतीने ठेवले जाईल की, त्यांचा पुरुष कैद्यांशी संपर्क येणार नाही.

(३) पुरुषांना कारागृहात देण्यात येणा-या सर्व मूलभूत सुविधांप्रमाणे महिला कैद्यांनादेखील त्यांच्या लिंगभाव विशेष गरजा जसे की, प्रसूतिपूर्व व प्रसवोत्तर मुलांसाठी शिशुगृहे किंवा बालवाडी पुरविण्यासोबत अशा प्रकारच्या इतर सुविधा देण्यात येतील.

६०. कारागृह रुग्णालयात महिला कैद्यांसाठी एक स्वतंत्र महिला कक्ष निर्माण करण्यात येईल.

रुग्णालयातील महिला कक्ष.

६१. (१) महिला कारागृहामध्ये आणि महिलांना ठेवण्याच्या जागा किंवा महिला कक्ष, येथे केवळ महिला कारागृह अधिकारी व कर्मचारी तैनात केलेले असतील. महिला अधिकारी व कर्मचारी वर्ग.

(२) पुरुष कारागृह अधिकारी व सुरक्षा कर्मचारी वर्गाला अशा कारागृहाच्या किंवा बंदिस्त जागेच्या बाहेर कर्तव्यासाठी नियुक्त करू शकतात, आणि प्रभारी अधिका-याला किंवा कर्तव्यावरील अधिका-याला केवळ कोणत्याही आकस्मिक परिस्थितीच्या बाबतीत किंवा कारागृह गुन्द्याबाबतीत, आतमध्ये येता येईल.

विविध कार्यक्रमांना प्रवेश. ६२. महिला कैद्यांच्या लिंगभाव विशेष गरजा लक्षात घेऊन, जे सुधार कार्यक्रम व उपक्रम घेतले जातील त्याकरिता त्यांना प्रवेश देण्यात येईल.

गर्भवती महिला कैदी. ६३. जर एखादी महिला कैदी प्रवेशाच्या वेळी किंवा नंतर गर्भवती असल्याचे आढळून आल्यास, वैद्यकीय अधिकारी, प्रभारी अधिका-याला वस्तुस्थिती कळवील आणि विहित केल्याप्रमाणे, तिला वैद्यकीय सेवा व आहार देण्यासाठी आवश्यक व्यवस्था करण्यात येईल.

मुलांसह महिला कैदी. ६४. महिला कैदी कारागृहात त्यांच्या मुलांना ते मूल सहा वर्षांचे होईपर्यंत त्यांच्यासोबत ठेवू शकतील. कारागृहात त्याच्या आईसह राहणा-या मुलास आरोग्य सेवा व विहित केल्याप्रमाणे, अशा इतर सुविधा देण्यात येतील.

लैंगिक छळाच्या तक्रारीबाबत चौकशी. ६५. एखाद्या महिला कैद्याची लैंगिक छळाची कोणतीही तक्रार किंवा माहिती आल्यास, कायद्याच्या तरतुदीनुसार कोणत्याही विलंबाशिवाय कारवाई करण्यात येईल.

प्रकरण चौदा

पारलिंगी कैदी.

पारलिंगी कैद्यांसाठी स्वतंत्र निवास व्यवस्था. ६६. नियमानुसार विहित केल्याप्रमाणे, पारलिंगी कैदी, पारलिंगी पुरुष व पारलिंगी महिला दोन्हीसाठी स्वतंत्र बंदिस्त जागा किंवा कक्ष पुरविण्यात येईल.

विविध कार्यक्रम घेणे व आरोग्य सेवा देणे. ६७. पारलिंगी कैद्यांना, आरोग्य सेवा, सुधार कार्यक्रम व इतर उपक्रम यांकरिता प्रवेश देण्यात येईल.

प्रकरण पंधरा

कैद्यांची कोठडी व सुरक्षा.

कैद्यांची सुरक्षित कोठडी व सुरक्षा. ६८. कारागृहाचा प्रभारी अधिकारी, कैद्यांची सुरक्षित कोठडी व सुरक्षा सुनिश्चित करण्यासाठी परिणामकारक उपाययोजना हाती घेण्याकरिता जबाबदार असेल. त्यात सुरक्षा भिंती, फाटक, चांगली प्रकाश व्यवस्था, मध्यवर्ती सनियंत्रण पद्धती, टेहाळणी बुरुज, विद्युत कुंपण, मनाई केलेले लेख आणण्यास प्रतिबंध, गुप्तवार्ता माहिती गोळा करण्याची पद्धती, सर्वेक्षणासाठी सीसीटीव्ही आणि इतर प्रगत उपकरणे व साधने इत्यादी अशा उपाययोजनांचा समावेश असेल.

पोलीस प्राधिकरणाची जबाबदारी. ६९. (१) प्रभारी अधिका-याच्या विनंतीवरून, स्थानिक पोलीस प्राधिकरण, कारागृह प्राधिकरणाला कैद्याला न्यायालयात घेऊन जाण्यासाठी किंवा रुग्णालयात भेट देण्यासाठी किंवा अभिवचन रजेवर जाण्यासाठी इत्यादींसाठी संरक्षण देण्यासाठी आणि कारागृहातील दंगा, जाळपोळ याबाबतीत कैद्यांच्या सुरक्षित कोठडीची खात्री करण्यासाठी आवश्यक सहाय्य पुरवील.

(२) कैद्याला कारागृहाबाहेरील रुग्णालयात दाखल केले असेल तर, स्थानिक पोलीस प्राधिकरणाद्वारे त्याच्या सुरक्षित ताब्यासाठी, स्थानिक पोलीस प्राधिकरणाकडून पुरेसे पोलीस रक्षक नियुक्त करण्यात येतील.

बळाचा वापर. ७०. कैद्याने, दंगल करणे, कारागृह-फोडणे किंवा हिंसाचाराचा अवलंब करणे यामुळे सोबतचे कैदी किंवा कारागृह अधिकारी किंवा कर्मचारी किंवा अभ्यागत यांच्या जीवितास धोका निर्माण होतो अशा बाबतीत कैद्याला प्रतिबंध करण्यात येईल आणि त्याच्यावर बळाचा वापर करण्यात येईल अशी पद्धत विहित केली जाईल.

प्रकरण सोळा

कारागृहाच्या संबंधातील अपराध.

७१. जो कोणी अधिनियमाच्या किंवा त्याखाली केलेल्या नियमांच्या तरतुदींशी विसंगत,— कारागृहाच्या संबंधातील अपराध.
- (क) कोणत्याही कारागृहामधून कोणत्याही कैद्याला काढून टाकील किंवा काढण्याचा प्रयत्न करील ;
- (ख) कोणत्याही प्रतिबंधित वस्तूचा कैद्याला पुरवठा करील किंवा पुरवठा करण्याचा प्रयत्न करील ;
- (ग) कोणत्याही कैद्याशी संवाद साधील किंवा संवाद साधण्याचा प्रयत्न करील ; किंवा
- (घ) या कलमाद्वारे शिक्षेस पात्र ठरलेल्या कोणत्याही अपराधास अपप्रेरणा देईल,
- दोषसिद्ध झाल्यास, त्याला सहा महिन्यांपर्यंत असू शकेल इतक्या कारावासाची किंवा पंचवीस हजार रुपयांपर्यंत असू शकेल येईल इतक्या द्रव्यदंडाची किंवा दोन्हीही शिक्षा होतील.

प्रकरण सतरा

संकीर्ण.

७२. कारागृहाचा प्रभारी अधिकारी, या अधिनियमान्वये किंवा कैद्यांच्या विनियमात विहित केल्याप्रमाणे, कैद्यांची बहिःशाल अभिरक्षा, नियंत्रण व रोजगार.
- कारागृहात शिस्त ठेवण्यासाठी व अतिसुरक्षित कक्षासह, कारागृहाचे उचित व्यवस्थापन करण्यासाठी, त्याला नेमून दिलेल्या अधिकारांचा वापर करील.
७३. (१) कारागृहातील सर्व अधिकारी आणि कर्मचारी यांची कारागृहात प्रवेश करताना आणि कारागृहातून बाहेर पडताना, प्रत्येक वेळी कसून झडती घेण्यात येईल. कारागृहात प्रवेश करणा-या प्रत्येक व्यक्तीची झडती.
- (२) कारागृहात प्रवेश करू इच्छिणा-या प्रत्येक व्यक्तीची व अभ्यागताची केलेल्या नियमांनुसार विहित केल्याप्रमाणे कसून झडती घेण्यात येईल.
- (३) झडती घेण्यास नकार देणा-या कोणत्याही व्यक्तीला कारागृहात किंवा कारागृहाच्या अभ्यागत कक्षात प्रवेश नाकारला जाईल आणि असा निर्णय कारागृहाच्या अभिलेखामध्ये नोंदवला जाईल.
७४. (१) प्रत्येक जिल्ह्यासाठी जिल्हा व सत्र न्यायाधीश यांच्या अध्यक्षतेखाली, जिल्हा दंडाधिकारी, प्रत्येक पोलीस अधीक्षक, जिल्हा विधि-सहायता सेवा प्राधिकरणाचे सचिव-सदस्य म्हणून आणि कारागृह अधीक्षक (जिल्ह्यातील सर्वात ज्येष्ठ) सदस्य-सचिव म्हणून, जिल्ह्यातील सर्व कारागृहांमधील सर्व न्यायचौकशीधीन न्यायकालिक आढावा घेणे आणि खटल्यांचा जलद निपटारा करण्यासाठी उपाययोजना करणे याकरिता न्यायचौकशीधीन पुनर्विलोकन समिती असेल. जिल्ह्याकरिता न्यायचौकशी अधीन पुनर्विलोकन समिती घटित करणे.
- (२) समिती, नियतकालिक बैठक घेईल आणि जिल्ह्यातील सर्व कारागृहांमधील पात्र कैद्यांच्या प्रकरणांचे पुनर्विलोकन करील आणि न्यायचौकशी न्यायालयाकडे योग्य शिफारशी करील.
७५. कोणताही कैदी, अभ्यागत किंवा कारागृहातील कर्मचारी यांस कोणतीही विनंती किंवा मागणी पूर्ण संप व आंदोलनास मनाई.
- करण्यासाठी संपावर जाण्याचा किंवा कारागृहात कोणतेही आंदोलन सुरू करण्याचा किंवा चालू ठेवण्याचा अधिकार असणार नाही.

कारागृहासाठी
आकस्मिक
योजना.

७६. प्रभारी अधिकारी, विहित केल्यानुसार, कारागृहातील कोणत्याही आपत्कालीन परिस्थितीच्या प्रतिबंधासाठी व ती नियंत्रित करण्यासाठी, आवश्यक उपकरणांच्या खरेदीसाठी आणि आकस्मिक योजना तयार करण्यासाठी, यांसह सर्व योग्य उपाययोजना करील. यांमध्ये तात्काळ प्रतिसाद पथकाची उपलब्धता सुनिश्चित करणे, इत्यादी आणि आपत्ती व्यवस्थापन अधिनियम, २००५ याच्या अनुषंगाने इतर कोणत्याही तरतुदींचा किंवा राज्य शासनाने, काढलेल्या आदेशांचा अंतर्भाव असेल.

२००५ चा
५३.

कारागृह
प्रशासनामध्ये
तंत्रज्ञानाचा
उपयोग.

७७. (१) राज्य शासन, प्रभावी व्यवस्थापन व कारागृहांचे अधीक्षण करण्यासाठी आणि कारागृह व कैद्यांची सुरक्षा व संरक्षण यांसाठी योग्य तंत्रज्ञानाचे एकात्मिकरण व अंतःस्थापन यांची सुनिश्चिती करील ज्यामध्ये बायोमेट्रीक, क्लोज सर्कीट टेलिव्हिजन (सी.सी.टी.व्ही.), स्कॅनिंग व तपास उपकरण, रेडिओ फ्रिक्वेन्सी आईडेंटिफिकेशन (आर एफ आय डी), व्हिडीओ कॉन्फरन्स सुविधा इत्यादींचा समावेश असेल, कैद्यांच्या हालचालींसाठी प्रत्येक कारागृहामध्ये कैद्यांसाठी सीमलेस बायोमेट्रिक ॲक्सेस नियंत्रण प्रणाली देण्यासाठी, न्यायालयाच्या सुनावणीस उपस्थित राहण्यासाठी किंवा न्याय चौकशीसाठी, व्यवस्था करण्यात येईल.

(२) राज्य शासन संपूर्ण कारागृहाच्या प्रशासनाचे संगणकीकरण करील आणि इंटर-ऑपरेबल क्रिमीनल जस्टीस सिस्टमसोबत माहिती एकत्रित करील. राज्य शासन, माहितीची सहज देवाण घेवाणीसाठी योग्य प्रणाली देखील विकसित करील आणि कारागृह व कैदी व्यवस्थापन यंत्रणा सुकर करील.

(३) राज्य शासन, कैद्यांकडून कारागृहात भ्रमणध्वनी व इतर इलेक्ट्रॉनिक उपकरणांचा वापर करणा-यांचा शोध घेण्यासाठी व त्यावर प्रतिबंध करण्यासाठी प्रगत तांत्रिक साधनांचा वापर करील.

(४) राज्य शासन, कैद्यांना कारागृहातून तात्पुरती मुक्तता केलेल्या किंवा रजेवर सोडण्यात आलेल्या किंवा न्यायालयीन सुनावणीस उपस्थित राहण्यासाठी गेलेल्या कैद्यांचा माग काढण्यासाठी उपकरणांचा वापर करून इलेक्ट्रॉनिक सनियंत्रणाचा व माग काढण्यासाठीच्या तंत्रज्ञानाचा उपयोग करील.

(५) कारागृहांची इलेक्ट्रॉनिक किंवा डिजिटल माहितीची गोपनीयता कारागृहाचे सर्व अधिकारी व कर्मचारी यांच्याकडून राखण्यात येईल, आणि त्यास कारागृह महासंचालक जबाबदार राहतील.

अधिकार
सोपविणे.

७८. राज्य शासन, शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे, या अधिनियमान्वये किंवा त्याखाली करण्यात आलेल्या नियमान्वये, निर्देश देऊ शकते की, राज्य शासनाचा कोणताही अधिकारी, त्यात विनिर्दिष्ट केलेल्या अशा अटी आणि शर्तीच्या अधीन राहून, नियम बनवण्याच्या अधिकाराशिवाय इतर कोणत्याही अधिकाराचा वापर करू शकेल.

लेखे व
लेखापरीक्षा.

७९. राज्य शासनाकडून, विहित करण्यात येतील अशा रीतीने प्रत्येक कारागृहाचे लेखे ठेवण्यात येतील आणि त्यांची लेखापरीक्षा करण्यात येईल.

सद्भावनापूर्वक
केलेल्या कृतीस
संरक्षण.

८०. या अधिनियमान्वये किंवा त्याखाली केलेल्या नियमान्वये किंवा काढलेल्या आदेशान्वये सद्भावनापूर्वक केलेल्या किंवा करण्याचे अभिप्रेत असलेल्या कोणत्याही गोष्टीबद्दल, शासनाच्या कोणत्याही अधिका-याविरूद्ध, शासनाच्या प्राधिका-याविरूद्ध किंवा कोणत्याही व्यक्तीविरूद्ध कोणताही दावा, खटला किंवा इतर कायदेशीर कार्यवाही दाखल करता येणार नाही.

अधिनियम इतर
कोणत्याही
कायद्याचे
न्यूनीकरण करणार
नाही.

८१. या अधिनियमाच्या तरतुदी त्या त्या वेळी अंमलात असलेल्या इतर कोणत्याही कायद्याच्या तरतुदींव्यतिरिक्त असतील आणि त्या त्यांचे न्यूनीकरण करणार नाहीत.

नियम करण्याचा
अधिकार.

८२. (१) राज्य शासनास, या अधिनियमाची प्रयोजने पार पाडण्यासाठी, शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे नियम करता येतील.

(२) या अधिनियमान्वये केलेला प्रत्येक नियम, तो केल्यानंतर, शक्य तितक्या लवकर, राज्य विधानमंडळाचे अधिवेशन चालू असताना, एकाच अधिवेशनात किंवा लागोपाठच्या दोन किंवा अधिक अधिवेशनात मिळून, एकूण तीस दिवसांचा होईल इतक्या कालावधीकरिता, सत्रासीन असताना, राज्य विधानमंडळाच्या प्रत्येक सभागृहापुढे मांडण्यात येईल, आणि ज्या अधिवेशनात तो अशा रीतीने मांडण्यात आला असेल, ते अधिवेशन किंवा त्याच्या लगतनंतरचे अधिवेशन समाप्त होण्यापूर्वी, जर कोणत्याही नियमात कोणताही फेरबदल करण्याबाबत दोन्ही सभागृहांचे एकमत होईल किंवा तो नियम करण्यात येऊ नये याबाबत दोन्ही सभागृहांचे एकमत होईल, आणि तशा अर्थाचा त्यांचा निर्णय, **शासकीय राजपत्रात** अधिसूचित करतील तर, तो नियम, अशा निर्णयाची अधिसूचना, प्रसिद्ध केल्याच्या दिनांकापासून केवळ अशा फेरबदल केलेल्या स्वरूपातच अंमलात येईल, किंवा यथास्थिति, मुळीच अंमलात येणार नाही ; तथापि, अशा कोणत्याही फेरबदलामुळे किंवा विलोपनामुळे त्या नियमान्वये यापूर्वी केलेल्या किंवा करण्याचे वर्जिलेल्या कोणत्याही गोष्टीच्या विधिग्राह्यतेस बाध येणार नाही.

१८९४
चा ९.
१९००
चा ३.
१९५०
चा २९.

८३. (१) महाराष्ट्र राज्याला लागू असलेले, कारागृहे अधिनियम, १८९४, कैदी अधिनियम, १९०० आणि निरसन व व्यावृत्ती. कैदी स्थानांतरण अधिनियम, १९५० हे याद्वारे निरसित करण्यात येत आहेत.

(२) या अधिनियमांत काहीही अंतर्भूत असले तरी, या अधिनियमांखाली केलेले आणि या अधिनियमाच्या प्रारंभाच्या आधीपासून लागू असलेले सर्व नियम, विनियम, आदेश, निर्देश किंवा कारागृहाशी संबंधित अधिसूचना, या अधिनियमाच्या तरतुदीशी विसंगत किंवा एतद्विरुद्ध असल्याखेरीज, या अधिनियमांतर्गत केलेल्या नियमांद्वारे, आदेशांद्वारे, निर्देशांद्वारे किंवा अधिसूचनांद्वारे फेरबदल, सुधारणा किंवा निरसन होईपर्यंत लागू राहतील.

८४. (१) या अधिनियमाच्या तरतुदी अंमलात आणताना कोणतीही अडचण उद्भवल्यास, शासनास अडचणी दूर प्रसंगानुरूप उद्भवेल त्याप्रमाणे, ती अडचण दूर करण्याच्या प्रयोजनांसाठी, त्यास आवश्यक किंवा इष्ट वाटेल अशी, या अधिनियमाच्या तरतुदीशी विसंगत नसलेली कोणतीही गोष्ट, **शासकीय राजपत्रात** प्रसिद्ध केलेल्या आदेशाद्वारे, करता येईल : अडचणी दूर करण्याचा अधिकार.

परंतु, या अधिनियमाच्या प्रारंभाच्या दिनांकापासून दोन वर्षांचा कालावधी समाप्त झाल्यानंतर, असा कोणताही आदेश काढण्यात येणार नाही.

(२) पोट-कलम (१) अन्वये काढलेला प्रत्येक आदेश, तो काढल्यानंतर, शक्य तितक्या लवकर, राज्य विधानमंडळाच्या प्रत्येक सभागृहासमोर मांडण्यात येईल.

उद्देश व कारणे यांचे निवेदन

कारागृहे हा फौजदारी न्याय व्यवस्थेचा महत्वाचा व अविभाज्य भाग आहे. सध्या कारागृहांचे व कैद्यांचे नियमन हे संविधानाच्या पूर्वीच्या कायद्यांमध्ये म्हणजेच कारागृह अधिनियम, १८९४ (१८९४ चा ९) आणि कैदी अधिनियम, १९०० (१९०० चा ३) यांद्वारे करण्यात येते. एका राज्यातून दुस-या राज्यात कैद्यांना हलवण्याच्या तरतुदी, कैद्यांचे हस्तांतरण अधिनियम, १९५० (१९५० चा २९) यात समाविष्ट आहेत, जो एक केंद्रीय अधिनियम आहे.

२. कैद्यांची सुधारणा व त्यांचे पुनर्वसन याचा विचारप्रणालीमध्ये आणि माहिती तंत्रज्ञान यामध्ये झालेल्या बदलांमुळे आणि बराच कालावधी झाल्यामुळे हे स्वातंत्र्यपूर्व जुने कायदे निरसित करून त्यांच्या जागी समकालीन आधुनिक काळाच्या गरजा आणि सुधारात्मक विचारसरणीशी सुसंगत असा एकत्रित, प्रगतीशील आणि सक्षम कायदा करणे आवश्यक आहे. कारागृहे प्रशासनाशी संबंधित सर्व बाबींचे सर्वसमावेशकपणे निराकरण करण्याच्या उद्देशाने, भारत सरकारने आदर्श कारागृहे विधेयक, २०२३, सर्व राज्यांच्या विचारार्थ पाठविले आहे, जे पोलीस संशोधन आणि विकास विभाग, राज्य कारागृहे प्राधिकरण आणि अनेक सुधारतज्ञ यांच्याशी विचारविनिमय करून तयार केले आहे.

३. वरील बाबी लक्षात घेता, महाराष्ट्र राज्यातील कारागृहे, सुधार सेवा आणि कैदी यांच्या विनियमनाशी संबंधित कायदे एकत्रित करणे शासनास इष्ट वाटते.

४. कायद्याची ठळक वैशिष्ट्ये पुढीलप्रमाणे आहेत :—

(१) विशेष कारागृह, महिलांसाठी खुले कारागृह, तात्पुरते कारागृह, खुली वसाहत, किशोर सुधारालय अशा प्रकारच्या कारागृहांची तरतूद करणे ;

(२) कैद्यांच्या सुटकेनंतर त्यांचे पुनर्वसन आणि समाजात पुन्हा एकत्रीकरण करण्यासाठी खुल्या कारागृहांची आणि खुल्या वसाहतींची तरतूद करणे ;

(३) कारागृहे व सुधार सेवा दल घटित करण्यासाठी तरतूद करणे ;

(४) सर्व अधिकारी आणि कारागृहाचा कर्मचारीवर्ग त्याचप्रमाणे कैद्यांसाठी कल्याण निधी स्थापन करण्यासाठी तरतूद करणे ;

(५) महिला, पारलिंगी, न्यायचौकशीधीन कैदी, दोष सिद्ध कैदी, अति जोखमीचे कैदी, अभ्यस्त अपराधी, सराईत गुन्हेगार, तरूण गुन्हेगार, दिवाणी कैदी इत्यादींसारख्या कैद्यांच्या विविध प्रवर्गाकरिता कारागृहामध्ये विलगीकरण करण्यासाठी आणि त्यांच्या विशेष गरजांकरिता तरतूद करणे ;

(६) कारागृहाशी संबंधित गुन्द्यांची आणि कैद्यांनी केलेल्या गुन्हांची तरतूद करणे आणि त्यासाठी शिक्षेची तरतूद करणे ;

(७) विहित केलेली पात्रता व अटी यांनुसार संचित व अभिवचन रजा मंजूर करण्याची तरतूद करणे ;

(८) कैद्यांसाठी तक्रार निवारण यंत्रणेची तरतूद करणे ;

(९) कारागृह रुग्णालयामध्ये स्वतंत्र महिला कक्षासह महिला कैदी व पारलिंगी कैदी यांच्याशी संबंधित विशेष तरतुदींची तरतूद करणे ;

(१०) कारागृहातून सुटलेल्या सर्व गरजू कैद्यांना त्यांचे पुनर्वसन आणि समाजात पुन्हा एकत्रीकरण सुनिश्चित करण्याच्या दृष्टीने देखभाली नंतरचे पुनर्वसन करण्याची तरतूद करणे ;

(११) जिल्ह्यातील सर्व कारागृहांमधील सर्व न्यायचौकशीधीन कैद्यांचा नियतकालिक आढावा घेण्यासाठी आणि खटल्यांचा जलद निपटारा होण्यासाठी उपाययोजना करण्यासाठी आणि न्यायचौकशी न्यायालयाला यथोचित शिफारशी करण्यासाठी, प्रत्येक जिल्ह्याकरिता न्यायचौकशीधीन पुनर्विलोकन समिती घटित करण्यासाठी तरतूद करणे ;

(१२) कारागृहातील कोणत्याही आपत्कालीन परिस्थितीचा प्रतिबंध आणि तिचे नियंत्रण करण्यासाठी, शीघ्र प्रतिसाद पथक इत्यादीच्या उपलब्धतेची सुनिश्चिती करून आकस्मिक योजनेची तरतूद करणे आणि आपत्ती व्यवस्थापन अधिनियम, २००५ (२००५ चा ५३) याच्या अनुरूप इतर कोणतीही तरतूद करणे ;

(१३) कारागृहांचे प्रभावी व्यवस्थापन व अधीक्षण करण्यासाठी आणि कारागृह व कैद्यांच्या सुरक्षिततेसाठी आणि संरक्षणासाठी तंत्रज्ञानाच्या वापराची तरतूद करणे, ज्यामध्ये बायोमेट्रिक्स, क्लोज्ड सर्किट टेलिव्हिजन (सीसीटीव्ही), स्कॅनिंग आणि माग काढणारी, रेडिओ फ्रिक्वेन्सी आयडेंटिफिकेशन (आरएफआयडी), व्हिडिओ कॉन्फरन्स सुविधा, इत्यादींचा समावेश आहे ;

(१४) संपूर्ण कारागृह प्रशासनाचे संगणकीकरण आणि आधारभूत माहिती विभागांतर्गत वापरण्यात येईल अशा रीतीने फौजदारी न्याय प्रणालीसह एकत्रित करणे.

५. वरील उद्दिष्टे साध्य करणे हा, या विधेयकाचा हेतू आहे.

मुंबई,
दिनांक १० जुलै, २०२४.

देवेंद्र फडणवीस,
उप मुख्यमंत्री.

वैधानिक अधिकार सोपविण्यासंबंधीचे जापन

या विधेयकात, वैधानिक अधिकार सोपविण्यासंबंधीचे पुढील प्रस्ताव अंतर्भूत आहेत :-

खंड १(२).- या खंडान्वये, हा अधिनियम, ज्या दिनांकास अंमलात येईल तो दिनांक, शासकीय राजपत्रामध्ये प्रसिद्ध केलेल्या अधिसूचनेद्वारे नियत करण्याचा अधिकार, राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड २(य).- या खंडान्वये, माफी देण्यासाठी नियम करण्याचा अधिकार, राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड ४(१).- या खंडान्वये,—

(एक) परिच्छेद (च) खाली, खुल्या कारागृहांमध्ये बंदिवासात ठेवण्यासाठी कैद्यांच्या पात्रतेच्या अटी, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार ;

(दोन) परिच्छेद (झ) खाली, खुल्या वसाहतीमध्ये बंदिवासात ठेवण्यासाठी कैद्यांच्या पात्रतेच्या अटी, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार,

राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड ५.- या खंडान्वये,—

(एक) उप-खंड (१) (ज) खाली, कारागृह दलाचे इतर अधिकार, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार;

(दोन) उप-खंड (२) खाली, कारागृह दलाचे अधिकार, कार्ये व कर्तव्ये, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार;

(तीन) उप-खंड (४) खाली, कारागृह दलाच्या सेवेचे सेवाप्रवेश नियम, वेतन, भत्ते व इतर सर्व शर्ती, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार,

राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड ९.- या खंडान्वये,—

(एक) उप-खंड (३) खाली, कारागृह दलाच्या प्रभारी अधिका-याचे इतर कार्ये व कर्तव्ये, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार;

(दोन) उप-खंड (४) खाली, कारागृहाची शिस्त राखण्यासाठी व कारागृहाच्या उचित व्यवस्थापनासाठी, उच्च सुरक्षा कक्षासह, कैद्यांच्या विनियमनासाठी कारागृहाच्या प्रभारी अधिका-याचे शिस्तविषयक अधिकार, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार;

(तीन) उप-खंड (६) (च) खाली, कारागृहाच्या प्रभारी अधिका-याने ठेवावयाचे इतर कोणतेही अभिलेख, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार,

राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड १०(२).—या खंडान्वये, वैद्यकीय अधिका-याची कर्तव्ये, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार, राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड १३(१)(घ).- या खंडान्वये, तुरुंगाधिका-याची, उप तुरुंगाधिका-याची, आणि सहायक तुरुंगाधिका-याची कर्तव्ये व कार्ये नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार, राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड १५(१).— या खंडान्वये, कारागृहाच्या कोणत्याही अधिका-याविरुद्ध व कर्मचा-याविरुद्ध शिस्तभंगविषयक कारवाई करण्यासाठी, गैरवर्तणूक विषयक नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार, राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड २०.— या खंडान्वये, ज्या नियमांद्वारे कारागृहाच्या अधिका-यांचे व कर्मचा-यांचे नियमन केले जाईल, ते नियम विहित करण्याचा अधिकार, राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड २७.— या खंडान्वये,

(एक) उप-खंड (१) खाली, कल्याण निधीचा वापर करण्याची प्रयोजने, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार;

(दोन) उप-खंड (२) खाली, कल्याण निधीमध्ये इतर कोणतीही रक्कम जमा करण्यासाठी, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार,

राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड २८.— या खंडान्वये, कारागृहांची तपासणी करण्यासाठी नियतकालिक मध्यंतर, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार, राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड २९(१).— या खंडान्वये, अभ्यागत मंडळाच्या सदस्यांची संख्या, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार, राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड ३०.— या खंडान्वये,—

(एक) उप-खंड (१) खाली, कारागृहाचे वास्तुशिल्प व आराखडा नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार;

(दोन) उप-खंड (२) खाली, कारागृहाची सुरक्षा मानके, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार;

(तीन) उप-खंड (३) खाली, कारागृहांच्या विविध प्रवर्गाकरिता विलगीकरण सुकर करण्यासाठी व त्यांना स्वतंत्रपणे ठेवण्यासाठी कारागृहाचा आराखडा, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार,

राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड ३१(१).— या खंडान्वये, खुल्या कारागृहासाठी व मुक्त वसाहतीसाठी सोयीसुविधांना किंवा सवलतींना परवानगी देण्यासाठी, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार, राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे;

खंड ३२.— या खंडान्वये,—

(एक) उप-खंड (२)(ज) खाली, वर्गीकरण व सुरक्षा मूल्यनिर्धारण समितीकडून विवक्षित कैद्यांचे इतर प्रकार, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार;

(दोन) उप-खंड (३)(ट) खाली, विवक्षित कैद्यांचे वय, लिंग व दिलेली शिक्षा, इत्यादींनुसार वर्गीकरण व सुरक्षा मूल्यनिर्धारण समितीकडून त्यांचे विवक्षित प्रकार, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार ;

(तीन) खंड (४) व (५) खाली, कैद्यांना स्वतंत्रपणे ठेवण्याची सुनिश्चिती करण्यासाठी आणि अति जोखमीच्या कैद्यांची सुरक्षित व सुरक्षा अभिरक्षेची सुनिश्चिती करण्याकरिता दक्षता घेण्यासाठी व सावधगिरी बाळगण्यासाठी नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार ;

राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड ३४.— या खंडान्वये,—

(एक) उप-खंड (१) खाली, कारागृहामध्ये कैद्यांना दाखल करताना झडतीची रीत, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार ;

(दोन) उप-खंड (३) खाली, महिलांसाठी व पारलिंगीसाठी झडतीची रीत, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार,

राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड ३८(य).— या खंडान्वये, कारागृहांचे इतर अपराध, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार, राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड ३९.— या खंडान्वये,—

(एक) उप-खंड (२) खाली, कारागृहामध्ये शिस्तीची अंमलबजावणी करण्याची रीत, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार ;

(दोन) उप-खंड (३) खाली, कैद्यांद्वारे पालन करावयाचे इतर निर्देश, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार,

राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड ४०.—या खंडान्वये, कारागृहाच्या अपराधांसाठी शिक्षा, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार, राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे;

खंड ४३.— या खंडान्वये,—

(एक) उप-खंड (१) खाली, कैद्यांना देण्यात येणारा आहार व त्यांचे प्रमाण, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार;

(दोन) उप-खंड (२) खाली, दोषसिद्ध झालेल्या कैद्यांचा गणवेश, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार,

राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड ४५(१).— या खंडान्वये, कैद्यांचे काम व मजुरी, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार, राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड ४६.— या खंडान्वये,—

(एक) उप-खंड (१) खाली, कैद्यांच्या आरोग्याच्या सोयीसुविधा, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार ;

(दोन) उप-खंड (४) खाली, कैद्यांचे स्थानांतरण करण्याची पद्धती, प्रमाणके व कार्यपद्धती, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार,

राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड ४७.— या खंडान्वये,—

(एक) उप-खंड (२) खाली, अभ्यागतांच्या ओळखीचे अभिलेख ठेवण्यासाठी, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार;

(दोन) उप-खंड (३) व (४) खाली, विदेशी कैद्यांना त्याच्या नातेवाईकांशी, दूतावास प्रतिनिधींशी व विधि व सल्लागाराशी संवाद साधण्याकरिता विदेशी कैद्यांसाठी कार्यपद्धती, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार,

राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड ४९.— या खंडान्वये,-

(एक) उप-खंड (१) खाली, संचित रजेच्या व अभिवचन रजेच्या पात्रता व अटी, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार;

(दोन) उप-खंड (३) खाली, माग काढणा-या इलेक्ट्रॉनिक साधनाद्वारे संचित रजेवर व अभिवचन रजेवर मुक्त करण्यात आलेल्या कैद्यांच्या हालचालीवर संनियंत्रण ठेवण्यासाठी, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार,

राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड ५२(२).— या खंडान्वये, माफीच्या मंजूरीसाठी कालावधी व निकष, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार, राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड ५३(३).— या खंडान्वये, कैद्यांचे शिक्षण, व्यवसाय प्रशिक्षण व कौशल्य विकास, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार, राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड ५५.— या खंडान्वये, कैद्यांसाठी कल्याण निधी घटित करणे, उक्त निधीमध्ये पैसा जमा करणे व तिचा उपयोग करणे, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार, राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड ५७.— या खंडान्वये, कैद्यांसाठी तक्रार निवारण यंत्रणेची तरतूद, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार, राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड ५८.— या खंडान्वये, समाजामध्ये कैद्यांचे पुनर्वसनाची व समाजाशी एकरूप होण्याची सुनिश्चिती करण्यासाठी कैद्यांना सुटकेनंतर देखभाल सेवेची तरतूद, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार, राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड ६३.— या खंडान्वये, गर्भवती महिलांची वैद्यकीय देखरेखीची व आहाराची तरतूद, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार, राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड ६४.— या खंडान्वये, कारागृहामध्ये त्याच्या आई सोबत राहणा-या मुलांच्या आरोग्याच्या देखरेखीची व सुविधांची तरतूद, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार, राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड ६६.— या खंडान्वये, पारलिंगी कैद्यांसाठी वेगळी भित घालून केलेल्या कक्षाची, तरतूद नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार, राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड ७०.— या खंडान्वये, दंगल करणे, तुरुंग फोडणे अथवा जेव्हा सोबत राहणा-या कैद्यांचा किंवा कारागृह अधिका-यांच्या किंवा कर्मचा-यांच्या किंवा अभ्यागतांच्या जीवितास धोका निर्माण करून हिंसाचाराचा अवलंब करतो, त्याबाबतीत कैद्यांवर प्रतिबंधाचा व बळाचा वापर करण्याच्या रीतीची तरतूद, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार, राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड ७३(२).— या खंडान्वये, कारागृहामध्ये प्रवेश करणा-या व्यक्तीची व अभ्यागताची झडती घेण्यासाठी, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार, राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड ७६.— या खंडान्वये, सुयोग्य उपाययोजना करण्यासाठी, कोणत्याही आपत्कालीन परिस्थितीवर नियंत्रण ठेवण्यासाठी व प्रतिबंध करण्यासाठी आणि यथोचित उपाययोजना करण्यासाठी, आवश्यक उपकरणांची खरेदी करण्यासाठी आणि आकस्मिक योजना तयार करण्यासाठी नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार, राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड ७८.— या खंडान्वये, या अधिनियमाअन्वये किंवा त्याखाली केलेल्या नियमांद्वारे, त्यामध्ये विनिर्दिष्ट करण्यात येईल अशा अटी व शर्तीना अधीन राहून, कोणत्याही असल्यास, राज्य शासनाच्या कोणत्याही अधिका-याला वापरण्यायोग्य असलेले, नियम बनवण्याच्या अधिकाराशिवाय इतर कोणतेही अधिकार सोपविण्यासाठी नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार, राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड ७९.— या खंडान्वये, कारागृहाची लेखे ठेवण्याची व लेखापरीक्षेची रीत, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार, राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड ८२(१).— या खंडान्वये, या अधिनियमाची प्रयोजने पार पाडण्यासाठी, नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार, राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड ८४.— या खंडान्वये, या अधिनियमाच्या तरतुदी अंमलात आणताना, कोणतीही अडचण उद्भवल्यास, ती अडचण दूर करण्यासाठी **शासकीय राजपत्रातील** आदेश काढण्याचा अधिकार, राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

२. वैधानिक अधिकार सोपविण्यासंबंधीचे वर नमूद केलेले प्रस्ताव, सामान्य स्वरूपाचे आहेत.

वित्तीय जापन

कारागृहातील सर्व अधिका-यांच्या व कर्मचा-यांच्या कल्याणासाठी कल्याण निधी घटित करण्याची तरतूद या विधेयकाच्या खंड २७ मध्ये आहे आणि राज्य शासनाकडून करण्यात आलेली सुधार सेवा व अनुदाने उक्त निधीमध्ये जमा करण्यात येतील.

या विधेयकाच्या कलम ५५ मध्ये कैद्यांच्या कल्याणासाठी कल्याण निधी घटित करण्याची तरतूद आहे.

हे विधेयक, राज्य विधानमंडळाचा अधिनियम म्हणून अधिनियमित झाल्यावर, कल्याण निधीमध्ये राज्य शासनाकडून दिलेल्या अनुदानासाठी राज्याच्या एकत्रित निधीतून आवर्ती खर्चाचा अंतर्भाव होईल. तथापि, याबाबत कराव्या लागणा-या प्रत्यक्ष आवर्ती खर्चाचा अंदाज देणे या टप्प्यावर शक्य नाही.

महाराष्ट्र शासन राजपत्र असाधारण भाग पाच, जुलै ११, २०२४/आषाढ २०, शके १९४६

भारताच्या संविधानाच्या अनुच्छेद २०७ अन्वये राज्यपालांची शिफारस

(महाराष्ट्र शासन, विधि व न्याय विभाग, आदेशाची प्रत)

भारताच्या संविधानाच्या अनुच्छेद २०७ याच्या खंड (३) अन्वये महाराष्ट्राच्या राज्यपालांना प्रदान करण्यात आलेल्या शक्तींचा वापर करून, ते महाराष्ट्र कारागृहे व सुधार सेवा विधेयक, २०२४ विचारात घेण्याबाबत राज्य विधानमंडळाच्या दोन्ही सभागृहांना शिफारस करीत आहेत.

विधान भवन :

मुंबई,

दिनांक ११ जुलै, २०२४.

जितेंद्र भोळे,

सचिव (१) (कार्यभार),

महाराष्ट्र विधानसभा.